

Comparison of Epistemological System's with Methodological Benchmarks in Spatial Planning

Ali Mokhtari Karchegani¹, Dr. Morteza Tavakoli^{2*}, Dr. Zahra Ahmadipour³

1-M.Sc Student of Spatial Planning, Faculty of Humanities, University of Tarbiat Modares, Tehran

2-Associate Professor of Geography and Rural Planning, Faculty of Humanities, University of Tarbiat Modares, Tehran

3-Professor of Political Geography, Faculty of Humanities, University of Tarbiat Modares, Tehran

Mokhtari Karchegani, A & Tavakoli, M & Ahmadipour, Z.(2020). [Comparison of Epistemological System's with Methodological Benchmarks in Spatial Planning]. *Geography and Development*, 18 (59), 185-210, <http://dx.doi.org/10.22111/GDIJ.2020.5470>

doi: <http://dx.doi.org/10.22111/GDIJ.2020.5470>

Received: 13/02/2019
Accepted: 16/02/2020

Keywords:

Epistemological apparatus,
Classical rationality,
Postmodern relativism,
Pluralistic-critical rationality,
Spatial planning.

ABSTRACT

The subject of paper is the study of the epistemology of spatial planning (classical rationality, postmodern relativism and pluralism - critical rationality). The main purpose of this paper is to explain the pluralist-critical rationality in spatial planning. First, it is necessary to determine the position and rationality ratio of spatial planning in order to achieve this goal. Then, three epistemological approaches to spatial planning of classical rationality, postmodern relativism and pluralist-critical rationality have been critically analyzed and comparative comparisons. Research findings show that the concept of rationality in spatial planning is wider than its Cartesian meaning, and postmodern relativists attribute classical rationality to total rationality. Also, the epistemic contradictions in postmodern relativism distract spatial planning from its collective, practical and realistic nature. In contrast, the pluralist-critique approach has been able to resolve the weaknesses of classical rationality and respond to the critique of postmodern relativism toward rationality. This epistemic approach holds that modern rationality is based on a comprehensive and argument capacity that allows the acceptance and aggregation of the ideas, goals and values of spatial planning stakeholders at different levels of space. All this process takes place within the framework of an open and democratic environment that can convince stakeholders that they will reach an informed consent about the public interest.

Copyright©2020, Geography and Development. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-noncommercial 4.0 International License which permits copy and redistribute the material just in noncommercial usages, provided the original work is properly cited.

Extended Abstract

1- Introduction

I

n the early 1960s, planners began to extract spatial planning theories from epistemological devices. During this period, rationality dominated the minds of most planners. An idea that manifested itself in modern capitalist society and manifested itself most

prominently in bureaucratic structures, namely the state bureaucracy and large private corporations. In modern society, rationality was considered the thought of finding the best way to achieve a goal; For this reason, rationalist planners believed that a distinction should be made between purpose and means. They also believed that attention and focus on spatial planning methods should be defined in line with the goals, it can be said that this attitude is the main factor of progress in modern capitalist societies. In fact, modern urban civilization is based on a kind of rationalization of institutional decisions that is embedded in the original spirit of science. In the words of Simon and Faludi (Simon, 1945; Faludi, 1987:69): "The origin of the rational approach to planning includes the 'decision theory' which is accepted and used in urban planning." In fact, rationality is a formal and mental process that seeks to determine the best way to achieve the goals

*Corresponding Author:

Dr. Morteza Tavakoli

Address: Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Humanities, University of Tarbiat Modares, Tehran

Tel: +98(9120053288)

E-mail: M-tavakoli@modares.ac.ir

set in specific circumstances. This thinking in the period of the Industrial Revolution, through the dominance of the ideas of natural scientists, is allowed to the scientific epistemology system and becomes an indicator of all scientific methods, including the social sciences; Hence, the concept of rationality expanded in various areas of modern society and became the basis of decision-making. The main subject of planning theory is the theory of optimal decision-making or the search for the optimal solution to the problem of space, and it is largely independent of its conditions, although it is influenced by external obstacles; Therefore, it can be said that the methodology of rational planning has used two main foundations to understand the problems, which are:

First, it is about the nature of spatial planning; Thus, planners believed that spatial planning was thinking about ways to achieve a goal and had nothing to do with thinking about the goal itself; In other words, spatial planning as a rational process requires focusing on different ways of deciding on the goals set by governments and has no role in setting goals and values. Planners are technical experts who play a key role in advising politicians on choosing the best management practices.

Second: belief in universalism; In this way, any geographical-cultural differences that are considered to be an obstacle to the growth of modern society must be eliminated. It was the task of the planners to get rid of all the heterogeneous elements through their razor-sharp policy.

These intellectual principles, when confronted with uncoordinated and conflicting human forces, considered them outside the scientific and irrational method. The consequences of the dominance of such an approach have prompted postmodernist theorists to criticize the rationality of spatial planning. In their view, rationalist programmers do not take into account the intellectual, cultural, racial, and behavioral differences of human beings in their studies, and consider all human beings to have the same nature. They think only of optimizing spaces with their commercial criteria; As Patsy Healy (1993:235) points out to us the consequences of such planning, "from the catastrophe of high-rise towers to the dominance of economic criteria to justify road construction is quite clear" (Allmendinger, 2017: 255). In this regard, Nigel Taylor explicitly recalls the social ills and grievances of such programs: This model of development can be seen in the project of cleaning up the cities of England in the 1960s. This led to widespread public protests ... The protests are taking place directly in response to the master plans for new urban highways, due to increased traffic. It portrays the 1960s as a struggle between the "highway world" and the "street shout" ... This attitude permeates concrete highways through people's homes and neighborhoods. All communities are destroyed either by being replaced or by being placed next to noisy traffic lanes... "(Taylor, N, 1998:75). Also, postmodernist theorists in their epistemological critique of rational programs believe

that this approach is incapable of understanding the consequences of the relationship between power and domination in society. "Technical and practical organizational knowledge alone will not help planners deal with issues such as equality, the focus of wealth accumulation, and the perpetuation of widespread poverty and suffering," says Forster (Forester, 1987: 76). In fact, from the perspective of postmodernism, the appeal of spatial planners to rationality is equivalent to the instrumentalist, non-democratic and technical view to maximize the desired results.

In such a situation where any talk of rationality within programs is equated with technocratism, it is necessary to rethink the foundations of rationality in spatial planning. In some cases, it can be said that postmodernist programmers have well critiqued the consequences of instrumentalist programming and shown us its dark aspects; But showing these consequences has led to a misunderstanding of the concept of rationality in spatial planning; Because identifying the negative consequences of the rational planning approach is not a reason to reject the concept of rationality.

In general, rationality has several schools of thought, each of which has its own principles and rules; Therefore, introducing different types of rationality in spatial planning can help to reconstruct and better understand this concept; Therefore, the purpose of this study is to compare three epistemological approaches in spatial planning.

2-Methods and Material

The present study is based on analytical-interpretive methodology in a inferential-hypothetical framework defined in which by formulating a research framework based on the description and analysis of epistemological approaches in spatial planning, they are critically analyzed and from them the epistemological foundation of pluralistic rationalism. Spatial planning has been extracted. After providing this framework, a suitable ground is created for comparing the three epistemological approaches with each other.

According to the present research problem, the method used in terms of purpose is fundamental and in terms of method is analytical-interpretive, which is written to analyze the concept of rationality in epistemological approaches and to achieve a systematic comparison between epistemic approaches, the adaptive method of textual findings is used. Has been taken. In this regard, the method of collecting, processing and analyzing information used in the proposed research process can be introduced as follows:

First, data collection and processing: The information used in this research is textual information related to conceptual and theoretical frameworks related to the subject and agenda of this article, which have been collected through reference and review of authoritative domestic and foreign books and publications.

Second, analysis and interpretation of information: The interpretation of information in this study has been done with the authority of a framework in the interpretive path. This is done with a preliminary study of the relationship and position of the concept of rationality in spatial planning and then a critical analysis of the position of the three epistemological approaches of classical rationality, postmodern relativism and pluralist-critical rationality in spatial planning. Third, interpretation and comparison of findings: In this direction, an attempt has been made to provide a framework for comparing these three approaches in spatial planning.

3-Results and Discussion

With the study that was done, we can compare the general principles of epistemological devices of spatial planning. Accordingly, the analysis of the findings shows that the ontology of spatial planning has moved from extreme objectivism and subjectivism to a more balanced perspective that seeks to bring itself closer to reality. The epistemology that governs the universe is based on pluralism, the source of knowledge, the most important of which is general reason, and it avoids dogmatism and the monopoly of reason. For this reason, spatial planning methodology is formed interactively.

The shortcomings of structural and individualistic analysis of space perception have led to spatial planning to multi-dimensional analysis of space. This style of analysis has created a kind of relational cognition of space that removes the boundaries that the two approaches of classical rationality and postmodern relativism put between physical space

and perceptual space, and has been able to confuse and study physical space with mental and social space. In other words, the mentality and perception of individuals, groups and organizations in the place, shows actions that are of special importance for their interpretation and analysis on an individual, collective and trans-collective scales. This perception of space has been able to create a deep connection between mental and objective space and help space planners to search for the key concepts of new rationality such as interaction, exchange, conscious, maximum stakeholder participation in projects. It should be noted that the actors in this space are all those who are interested in spatial planning; Like the people, environmentalists and other stakeholders involved in the spatial planning process.

In contrast to postmodern relativism, pluralist-critical rationality has retained the collective nature of spatial planning and has focused on the realization of the public interest in a consensual manner. The nature of agreement shows a special form of democratic space planning that with the participation and continuous decision-making of actors has strengthened the pragmatic aspect of spatial planning in an interactive way among space actors to achieve agreed ideals, goals and values; This suggests that this approach, in addition to being able to make the connection between the theory and practice of spatial planning and not fall into the trap of relativism, postmodernism, has been able to overcome the shortcomings of technical language and design a suitable framework of common language in scientific form and change Provide informed and consistent with the planning space (Table 1).

Spatial planning devices Criteria	Classical rationality	Relativism postmodernism	Pluralistic-critical rationality
Ontology	Objective reality (absolute)	Relative (mental) reality	Conscious and continuous effort to get closer to reality
Epistemology	Pure rationality	Relative	Pluralistic rationality
Methodology	Objective (external) explanation of space	Meaning of personal perceptions and moods of individuals	Interactive
Strategy	Choose the best option	Discover the feelings and aesthetics of citizens	Provide the capacity for informed interaction and exchange among all stakeholders
Valuable leisure spatial	Independence of spatial planning from personal values	Integrating spatial planning with personal values	Maximum capacity building to minimize values in planning/ devaluation efforts
Analysis unit	Cartesian and Euclidean atmosphere	Interpretive space	Relationship space (on individual, collective and trans-collective scales)
Actors	Structuralist	Individual	Multidimensional (a combination of individual-collective mindsets and structural functions of space)
Key concepts	Planners and policy makers	individual	People, environmentalists and other stakeholders
Concern	Optimization, maximization, instrumentalism, calculator, rational choice	Lived experience, daily life, representation of citizens' experiences of space-residence, disintegration, denial of government, relativism of citizenship ethics	Capacity building of exchange and interaction, conscious, maximum participation of stakeholders to reach an agreement
Approach	Rational choice	Representation of people's mental experiences in space - the place of daily life	Agreement on public interest
Target	up to down	Person-centered	Interactive / reciprocating
Nature	Spatial control and forecasting	Understanding everyday life	Conscious change of space based on agreement reached
Language	Technocratic planning	Retrospective planning	Democratic planning
	Technical (grammatical) / technician planning / planning on people	Ordinary (public) / Limiting planning / Exaggeration of differences	Technical and customary integration (inclusive language) / planning with people

4-Conclusion

If spatial planning is considered the result of the relationship between theory and practice in geographical space, then epistemological issues find a special place to analyze how thought and practice with this space. Today, conflicts between epistemological approaches to spatial planning have made spatial planning a complex yet challenging concept. Rationalism is one of the challenges that today's planners must willingly state their position on. Accordingly, the purpose of this article was to interpret pluralistic-critical rationality in spatial planning. To achieve the purpose of the article, a process of conceptualization of rationality in spatial planning and critical analysis of epistemic approaches has been initiated and led to a comparative comparison of them.

According to the theoretical analysis obtained from the research, it shows that rationality in planning has moved away from its Cartesian concept and has approached the meaning of conscious discourse. Also, according to the analyzes performed, it was found that classical rationality imposes a form of planning on space, in which it turns biogeographical space into a tool in the hands of planners and policy makers to optimize and maximize predetermined goals. The anatomization of citizens' living space creates a kind of irrationality in spatial planning, which began with postmodern relativism. Emphasis on citizens' mental perceptions and representation of individuals' mental experiences in the space-place of everyday life imposes a kind of extreme individualism on the planning space in which it prevents thinking about collective decisions. Rejecting rationalism reduces relativism to the rational, consensual, and pragmatic capacity of spatial planning and reduces it to a subjective matter. The pluralistic-critical rationality approach introduces epistemology to spatial planning in which rationalism is equivalent to the capacity of discourse in a democratic space to understand multiple voices in a given geography in order to reach a common agreement of goals and move accordingly. Having the capacity to exchange the views of stakeholders on spatial planning and advocacy and accountability in a secure and open environment ensures the process of reaching a reasonable agreement in the public interest; However, throughout the history of planning, the personal interests of individuals, groups and organizations have jeopardized the guarantee of public interest research; But building the capacity of pluralistic-critical planning along with its legal institutionalization can alleviate many of the problems along the way. A study of the global literature of spatial planning epistemology shows that although recent studies have emphasized the rationality of planning, the present study has placed more emphasis on critical analysis of postmodern relativism and a comparison of rationalist and anti-rationalist approaches to spatial planning. Finally, it must be acknowledged that pluralist-critical rationality is a way of thinking that has been able to overcome the weaknesses of classical rationality and

offer a new discourse of rationality; It also methodizes the semanticism of postmodern relativism in a rational framework and aligns it with the reality of spatial planning.

Keywords: Epistemological apparatus, Classical rationality, Postmodern relativism, Pluralistic-critical rationality, Spatial planning.

5-References

- Alexander. R. Ernest (2000) Rationality Revisited: Planning Paradigms in a Post-Postmodernist Perspective, 3 Journal of Planning Education and Research 2000 19: 242. <https://doi.org/10.1177%2F0739456X0001900303>
- Allmandinger, Philip (2017) Planning Theory (planning, Environment, Cities), 3rd Edition, Palgrave. <https://pwb02mw.press.jhu.edu/title/geography-and-human-spirit>
- Bugard, Robert E. (2009) Between Modernity and Postmodernism: The Ambiguous Planning Situation in the United States, published in Campbell, A. and Feinstein (ibid.), Planning Theories (20th Century), translated by Aref Eqvami Moghadam, Tehran, Azaraksh Publishing. [In Persian] <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1691487>
- Buttimer, A. 1976. Grasping the dynamism of lifeworld' Annals of the Association of American Geographers 66: 277-292. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1976.tb01090.x>
- Buttimer, A. 1994. Geography and the Human Spirit. The Johns Hopkins University Press. <https://pwb02mw.press.jhu.edu/title/geography-and-human-spirit>
- Buttimer, A. and Wallin, L. 1999. *Nature and Identity in Cross-Cultural Perspective*. Dordrecht: Kluwer. <https://www.springer.com/gp/book/9780792356516>
- Buttimer, A., S. Brunn and U. Wardenga. 2000. *Text and image: Social construction of regional knowledges*. Leipzig: Inst.für Länderkunde. <https://philpapers.org/rec/BUTTAJ>
- Campbell, A. and Feinstein (2009) Theories of Planning (Twentieth Century), translated by Aref Eqvami Moghadam, Tehran, Azaraksh Publishing. [In Persian] <https://saneibook.com/Products/%281%29-44896>
- Caplestone, Federico Chartels (2007) History of Philosophy: From Descartes to Leibniz, Vol. 4, translated by Gholamreza Avani, Scientific and Cultural Publishing Company. [In Persian] <http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/542980>
- Combrink, A, (2010) Cognitive Development in planning Theory, Dissertation submitted in fulfilment of the requirements for the degree Master of Artium at the Potchefstroom Campus of the north-West University, Supervisor Prof L. Van Rensburg. https://dspace.nwu.ac.za/bitstream/handle/10394/4564/Combrink_A.pdf;sequence=2
- Cresswell, Tim, 2004. Place: A Short Introduction. London: Blackwell. <https://www.wiley.com/en-ir/Place:+A+Short+Introduction-p-978118725443>
- Dadashpour, Hashem, Mojtaba, Rafieian and Mohammad Reza Haghjoo (1397) should use the concept of rationality in strategic spatial planning, Quarterly Journal of Spatial Planning and Planning, Volume 22, Number 1, Spring 1397. [In Persian] <http://hsmmp.modares.ac.ir/article-21-14015-fa.html>

- Derek Gregory (1994). *Geographical imaginations*, Wiley-Blackwell; 1 edition (February 7, 1994). ISBN-10: 0631183310
https://www.abebooks.com/products/isbn/9780631183310/30589718056&cm_sp=snippet--srp1--PLP1
- Eftekhari, Abdolreza Rokn al-Din (2014) *Rural Development Management (Theoretical Foundations)*, Tehran, Samat Publications. [In Persian]
<http://iranbuybook.com/9789645305848>
- Eisen, A (1978) "The Meaning and Confusion of Weberian Rationality", *The British Journal of Sociology*, vol 29 (1), (doi: 10.2307/589219)
<https://www.jstor.org/stable/589219?seq=1>
- Eisner, E., (2006). Does Art Based Research Have a Future? *Studies in Art Education. Journal of Issues and Research*. 48(1). <https://eric.ed.gov/?id=EJ767098>
- Ejlali et al. (2013) *Programming Theory: Traditional and New Perspectives*, Tehran, Ad Publishing. [In Persian]
<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/2534306>
- Evans, E, Marco Juz, Susan Sandbeck, Kate Theobald (2013) *Steady City Administration*, translated by Gholamreza Kazemian and Khedr Faraji Rad, Parham Naghsh Publications. [In Persian]
<https://www.fadakbook.ir/product/4238>
- Fainstein, S. S. (2010). *The just city*. Ithaca, NY: Cornell University Press, ISBN: 0801446554.
<https://doi.org/10.1007/s10901-011-9243-8>
- Faludi, A (1987). *A Decision-Centered view of Environmental planning*, Oxford, Pergamon Press.
<https://doi.org/10.1007/s10901-011-9243-8>
- Forester, J. (1987) 'Critical theory and planning practice', in Forester, J. (ed.) *Critical Theory and Public Life*. Cambridge, MA: MIT Press, 202-30.
<https://doi.org/10.1080/01944368008977043>
- Forester, John (1984) *Bounded Rationality and the Politics of Muddling*, *Public Administration Review*, Vol 44 (1), (doi: 10.2307/975658).
<https://www.jstor.org/stable/975658?seq=1>
- Friedman, John (2009) *Non-Euclidean Pattern in Planning*, in the book Campbell, A. and Feinstein (2009) *Planning Theories (Twentieth Century)*, translated by Aref Eqvami Moghadam, Tehran, Azarakhsh Publishing. [In Persian]
<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1691487>
- Friedmann, John (2011) *Insurgencies: Essays in Planning Theory*, London and New York: Routledge, ISBN 978-0-415-78152-7.
https://www.researchgate.net/publication/263406066_Insurgencies_Essay_in_Planning_Theory
- Habermas, Jürgen (1998) *Truth and Justification*, publisher Wily. ISBN: 978-0-745-69500-6.
<https://www.wiley.com/en-ir/Truth+and+Justification-p-9780745695006>
- Healey .P (2009), *Negotiation Planning, Communication Rotation in Programming Theory*, Chapter 12 of Campbell's Book, A. and Feinstein (2009) *Programming Theories (20th Century)*, translated by Aref Eqvami Moghadam, Tehran, Azarakhsh Publishing, 375-401. [In Persian]
<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1691487>
- Healey, P. (1993). *Planning Through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory*, in F. Fischer and J. Forester (eds), *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning* (London: University College London). <https://doi.org/10.1017/9780521446554>
- Healy, S (2009). *Toward an epistemology of public participation*. *Journal of Environmental Management*, 90(4), 1644-1654. doi: 10.1016/j.jenvman.2008.05.020
<https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2008.05.020>
- Hillier, J (2010). Introduction. In J. Hillier & P. Healey (2016). *The Ashgate research companion to planning theory: Conceptual challenges for spatial planning* (PP.1-34). Farnham & Burlington, VT: Ashgate.
<https://doi.org/10.4324/9781315279251>
- Hopkins, Lewis. D (2001). *Urban development: The Logic of Making plans*, Island Press, ISBN: 1559638532.
<https://www.twirpx.com/file/1631139/>
<https://www.springer.com/gp/book/9780792356516>
- Lefebvre, Henri (1991). *The production of space*, Vol.142, Blackwell: Oxford.
https://monoskop.org/images/7/75/Lefebvre_Henri_The_Production_of_Space.pdf
- Mannheim, Carl (2006). *The Democratization of Culture*, translated by Parviz Ejlali, Tehran, Ney Publishing. [In Persian]
<https://nashreney.com/content/%D8%AF%D9%85%D9%88%DA%A9%D8%B1%D8%A7%D8%AA%DB%8C%DA%A9-%D8%B4%D8%AF%D9%86-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%DA%AF/>
- Massey, D (2005). *For Space*, Sage, London.
<https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/for-space/book227109>
- Massey, Doreen (1997). *A Global Sense of Place*, In T. Barnes and D. Gregory, eds., *Reading Human Geography* (PP.315-23). London: Arnold.
http://banmarchive.org.uk/collections/mt/pdf/91_06_24.pdf
- Moroni, Stefano (2004). *Towards a Reconstruction of the public interest criterion*, *Planning Theory*, Vol 3(2): 151-171, Sage. <https://doi.org/10.1177/1473095204044779>
- Mosterin, Jesús (2008). *Lo mejor posible: Racionalidad y acción humana*. Madrid: Alianza Editorial, 2008. 318 pp. isbn: 978-84-206-8206-8.
https://www.libreriatrama.com/es/libro/lo-mejor-posible_151366
- Paris, Chris (1982). *Critical Readings in Planning Theory*, Pergamon Press Oxford.
<http://www.booksprice.com/9781483114125>
- Popper, K. R (2012) *The Logic of Scientific Discoveries*, translated by Hossein Kamali, Tehran, Scientific and Cultural Publishing Company. [In Persian]
https://rayabook.net/index.php?option=com_hikashop&ctrl=product&task=show&cid=10834
- Ramasht, Mohammad Hossein; Amir, Saffari; Amir, Karam; Ebrat, Mohammadian (2017) *Relativism in Geomorphology, Natural Geography Research*, Volume 49, Number 1, Spring 2017, pp. 20-1. [In Persian]
https://journals.ut.ac.ir/article_61576.html
- Relph Edward, C (2008). *A Pragmatic Sense of Place* in *Making Sense of Place*, eds. F. Vanclay, et al, Australian National Museum.
https://www.academia.edu/35463917/A_Pragmatic_Sense_of_Place
- Relph Edward, C (2008). *Place and Placelessness*, London: Pion Ltd; UK ed. edition (First published 1976), ISBN-13: 978-0850861761.
<https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/place-and-placelessness/book249276>

- Relf Edward, C (2015). Place and Connection” in The Intelligence of Place: Topographies and Poetics, ed. J. Malpas, Bloomsbury Academic.
<https://www.bookdepository.com/Intelligence-Place-Jeff-Malpas/9781350036338>
- Rosenberg. Alex (2013), Philosophy of Science: A Contemporary introduction, Third edition published 2012 by Routledge. ISBN: 978-0-415-89176-9 (hbk)
<https://philpapers.org/rec/ROSPOS-7>
- Saei, Ali (2013) The Rationality of Scientific Knowledge, Critical Methodology, Tehran, Agha Publishing. [In Persian] <https://www.iranketab.ir/book/18793-scientific-knowledge>
- Schubeler, Peter (2013). Planning for Participation? Reflections on Infrastructure Development Projects in Urban Indonesia. *disp- The Planning Review*.
<https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2011.05.006>
- Seamon, David (1979). A Geography of the Lifeworld: Movement, Rest, and Encounter. NY: St. Martin’s.
https://www.academia.edu/215390/A_GEOGRAPHY_OF_THE_LIFEWORLD_1979
- Seamon, David (2004). In Tom Mels, ed., Grasping the Dynamism of Urban Place: Contributions from the Work of Christopher Alexander, Bill Hillier, and Daniel Kemmis. In Tom Mels, ed., Reanimating Places (pp. 123-45). Burlington, Vt: Ashgate.
<https://www.jstor.org/stable/2562470?seq=1>
- Seamon, David(2000).A Way of Seeing People and Place: Phenomenology in Environment Behavior Research. In S. Wapner, J. Demick, T. Yamamoto, and H. Minami, eds., Theoretical Perspectives in Environment-Behavior Research (PP.157-78). New York: Plenum.
<https://www.powerofplace.com/pdfs/Way-of-Seeing-People-and-Place.pdf>
- Simon. Herbert. A (1945). Administrative Behavior, New York: Free Press.
<https://www.amazon.com/Administrative-Behavior-4th-Herbert-Simon/dp/0684835827?tag=askcomdelta-20>
- Soja, Edward (1989). Postmodern geographies: The reassertion of space in critical social theory, Verso London. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446213742.n16>
- Soja, Edward (2000). *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*. Oxford: Basil Blackwell.
<https://www.wiley.com/en-us/Postmetropolis:+Critical+Studies+of+Cities+and+Regions-p-9781577180012>
- Soja, Edward(1980).The Socio-Spatial Dialectic, *Annals of the Association of American Geographers*,Vol.70, No. 2, PP.207-225.
<https://www.jstor.org/stable/2562950?seq=1>
- Stroker, R. (2010). Establishing a rational planning process. Silver Spring, MD: Center for Effective Public Policy. Taylor, M. (2007).
[https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&scioq=Establishing+a+Rational+Planning+Process&q=Establishing+a+Rational+Planning+Process&oeq=](https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&scioq=Establishing+a+Rational+Planning+Process&q=Establishing+a+Rational+Planning+Process&oq=Establishing+a+Rational+Planning+Process&oeq=)
- Community participation in the real world: Opportunities and pitfalls in new governance spaces. *Urban Studies*, 44(2), 297–317. doi:10.1080/00420980601074987.
<https://doi.org/10.1080%2F00420980601074987>
- Taylor, N (1998). *Urban Planning Theory Since 1945*. Publisher: SAGE Publications, 1998. ISBN: 0761960937.<https://www.barnesandnoble.com/w/urban-planning-theory-since-1945-nigel-taylor/1100512982>
- Thorpe, Amelia. (2017) Rethinking participation, Rethinking planning, *Planning Theory & Practice*, 18:4, 566-582, DOI: 10.1080/14649357.2017.1371788.
<https://ssrn.com/abstract=3071561>
- Thrift N (2007) *Non-Representational Theory*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203946565>
- Thrift N and May J (eds.) (2001) *Timespace: Geographies of Temporality*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203360675>
- Tuan, Yi-Fu (1976). Humanistic Geography. *Annals of the Association of American Geographers*. 66. pp. 266–276. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1976.tb01089.x>
- Tuan, Yi-Fu (1979). Space and place: Humanistic representative, in Gale and G. Olsson (eds.), *Philosophy in geography*, 387- 427.
http://apcg.uoregon.edu/amarcus/geog620/Readings/Tuan_1979_space-place.pdf
- Tuan, Yi-Fu (1991). Language and the Making of Place: A Narrative-Descriptive Approach. *Annals of the Association of American Geographers*. 81.PP.684-696.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1991.tb01715.x>
- Tuan, Yi-Fu (1996). *Cosmos and Hearth: A Cosmopolite’s Perspective*. Minneapolis: University of Minnesota Press. <https://www.upress.umn.edu/book-division/books/cosmos-and-hearth>
- Tuan, Yi-Fu (2004) *Place, Art, and Self*. University of Virginia Press, Santa Fe, NM, in association with Columbia College, Chicago, IL. ISBN 1-930066-24-4.
<https://www.amazon.com/Place-Art-Self-Yi-Fu-Tuan/dp/1930066244?tag=askcomdelta-20>
- Tuan, Yi-Fu (2013). *Romantic Geography: In Search of the Sublime Landscape*. University of Wisconsin Press, Madison, WI. ISBN 978-0-299-29680-3.
<https://www.goodreads.com/book/show/17885385-romantic-geography>
- Tuan, Yi-Fu, (1974). *Topophilia: A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
<https://trove.nla.gov.au/version/45411656>
- Wilber, k. (1998). *The marriage of science and soul: Integrating science and religion*. Random House.<http://www.shamogolarparvaneh.com/Wilber.%20Ken%20-%20Marriage%20Of%20Sense%20&%20Soul.pdf>

مقایسه دستگاه‌های معرفت‌شناسی با محک روش‌شناسی در برنامه‌ریزی فضایی

علی مختاری کرچگانی^۱، دکتر مرتضی توکلی^{۲*}، دکتر زهرا احمدی پور^۳

چکیده

موضوع این مقاله، مطالعه دستگاه‌های معرفت‌شناسی در برنامه‌ریزی فضایی (عقلانیت کلاسیک، نسبی‌گرایی پسامدرنیسم و عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی) است. هدف این مقاله، ارائه تفسیری از عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی در برنامه‌ریزی فضایی است که برای رسیدن به این هدف، ابتدا جایگاه و نسبت عقلانیت با برنامه‌ریزی فضایی مورد واکاوی قرار گرفته‌است. سپس سه رویکرد معرفت‌شناختی در برنامه‌ریزی فضایی یعنی عقلانیت کلاسیک، نسبی‌گرایی پسامدرنیسم و عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی مورد تحلیل انتقادی و مقایسه تطبیقی قرار گرفته‌اند. روش به‌کارگرفته‌شده در این تحقیق بر

حیث هدف، از نوع بنیادین و برحسب روش، از نوع تحلیلی- تفسیری است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که مفهوم عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی گسترده‌تر از معنای دکارتی آن است و نسبی‌گرایان پست‌مدرنیست، عقلانیت کلاسیک را به کل عقلانیت نسبت می‌دهند. همچنین تعارضات معرفتی موجود در نسبی‌گرایی پسامدرنیسم، منجر به فاصله‌گرفتن برنامه‌ریزی فضایی از ماهیت جمعی، عملی و واقع‌گرایانه خود شده‌است. در مقابل رویکرد عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی توانسته‌است ضعف‌های عقلانیت کلاسیک را رفع کرده و به انتقادات نسبی‌گرایی پسامدرنیسم نسبت به عقلانیت پاسخ دهد. این رویکرد معرفتی معتقد است که عقلانیت جدید می‌تواند با تکیه بر ظرفیت استدلالی و فراگیر خود، اندیشه‌ها، اهداف و ارزش‌های متفاوت را در برنامه‌ریزی فضایی در سطوح مختلف فضایی فراهم آورد. تمامی این فرایندها، در چارچوب یک فضای باز و دموکراتیک صورت می‌پذیرد که می‌تواند میان ذی‌نفعان برنامه‌ریزی فضایی یک توافق آگاهانه پیرامون منفعت عمومی ایجاد کند.

جغرافیا و توسعه، شماره ۵۹، تابستان ۱۳۹۹
تاریخ دریافت: ۹۷/۱۱/۲۴
تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۱/۲۷
صفحات: ۲۱۰-۱۸۵

واژه‌های کلیدی:

دستگاه‌های معرفت‌شناسی، عقلانیت کلاسیک، نسبی‌گرایی پسامدرنیسم، عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی، برنامه‌ریزی فضایی.

مقدمه

عقلانیت به معنی اندیشه برای یافتن بهینه‌ترین روش برای رسیدن به هدف تلقی می‌شود؛ به‌همین دلیل برنامه‌ریزان عقل‌گرا معتقد بودند که باید میان هدف و وسیله تمایز قائل شد. همچنین این اعتقاد را داشتند که توجه و تمرکز بر روش‌های برنامه‌ریزی فضایی باید در راستای اهداف تعریف شود، می‌توان گفت که این نگرش عامل اصلی پیشرفت در جوامع سرمایه‌داری مدرن محسوب می‌شود. درواقع تمدن شهری مدرن مبتنی بر نوعی عقلانی‌سازی تصمیمات نهادی است که

در آغاز دهه ۱۹۶۰ برنامه‌ریزان شروع به استخراج نظریه‌های برنامه‌ریزی فضایی از دستگاه‌های معرفت‌شناسی کردند. در این دوره عقلانیت سیطره خود را بر اندیشه اکثر برنامه‌ریزان حاکم کرده‌بود. اندیشه‌ای که خود را در جامعه سرمایه‌داری مدرن نشان می‌داد و به برجسته‌ترین شکل در ساختارهای بروکراتیک یعنی دیوان‌سالاری دولتی و شرکت‌های بزرگ خصوصی جلوه می‌کرد. در جامعه مدرن،

۱- A.Mokhtarii@Modares.ac.ir

۲- M-tavakoli@modares.ac.ir

۳- Ahmadyz@modares.ac.ir

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۲- دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

۳- استاد جغرافیا سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

دوم: اعتقاد به جهان‌شمول‌گرایی است؛ به‌نحوی که هر گونه تفاوت جغرافیایی- فرهنگی که مانع رشد جامعه مدرن شناخته شود، باید از میان برداشته شود. این وظیفه بر عهده برنامه‌ریزان بود که همه عناصر ناهمگون را از تیغ سیاست یکسان‌سازی خود عبور دهند.

این اصول فکری، هرگاه با نیروهای ناهماهنگ و متعارض انسانی مواجه می‌شدند، آن‌ها را خارج از روش علمی و غیرعقلانی تلقی می‌کردند. پیامدهای تسلط چنین رهیافتی، انتقاد نظریه‌پردازان پست مدرنیست را نسبت به عقلانی‌بودن برنامه‌ریزی فضایی برانگیخت. از نظر آن‌ها، برنامه‌ریزان عقل‌گرا در مطالعات خود تفاوت‌های فکری، فرهنگی، نژادی و رفتاری انسان‌ها را در نظر نمی‌گیرند و برای همه انسان‌ها، ذاتی یکسان قائل هستند. تنها به بهینه‌سازی فضاها با معیارهای سوداگرایانه خود فکر می‌کنند؛ همان‌گونه که پتسی هیلی^۱ (1993: 235) پیامدهای این گونه برنامه‌ریزی‌ها را برای ما متذکر می‌شود، می‌گوید: «از فاجعه برج‌های بلندمرتبه تا تسلط معیارهای اقتصادی برای توجیه جاده‌سازی کاملاً واضح است» (Allmendiger, 2017: 255). در همین راستا، نایجل تیلور^۲ به‌وضوح آسیب‌ها و نارضایتی‌های اجتماعی ناشی از این نوع برنامه‌ها را یادآوری می‌کند: «وجود طرح‌های عظیم توسعه مجدد مسکن که در آن، بخش‌های عظیمی از سکونت‌گاه‌ها پاکسازی می‌شوند و جای آن‌ها را یک محیط کاملاً جدید از بلوک‌های بلندمرتبه می‌گیرد. این مدل توسعه، در قالب پروژه پاکسازی شهرهای انگلستان در دهه ۱۹۶۰ قابل مشاهده است. همین امر منجر به اعتراضات گسترده عمومی شد... اعتراضات برگرفته مستقیماً در واکنش به طرح‌های اصلی برای بزرگراه‌های جدید

با روح اصیل علم عجین شده‌است. به قول سیمون و فالودی (Simon, 1945; Faludi, 1987: 69) «خاستگاه نگرش عقلانی به برنامه‌ریزی، شامل «نظریه تصمیم» است که در برنامه‌ریزی شهری پذیرفته و به‌کار برده می‌شود.» در واقع عقلانیت یک فرایند شکلی و ذهنی است که به‌دنبال تعیین بهترین راه‌حل برای تحقق اهداف تعیین‌شده در شرایط خاص است. این تفکر در دوره انقلاب صنعتی، به‌واسطه سیطره اندیشه‌های دانشمندان علوم طبیعی به دستگاه معرفت‌شناسی علمی اجازه بروز می‌دهد و شاخص تمام روش‌های علمی از جمله علوم اجتماعی می‌شود؛ از این‌رو، مفهوم عقلانیت در عرصه‌های مختلف جامعه مدرن گسترش یافت و پایه و اساس تصمیم‌گیری‌ها شد. موضوع اصلی نظریه برنامه‌ریزی همان نظریه تصمیم‌گیری بهینه یا جستجوی راه‌حل بهینه برای مسئله فضاست و تا حدود زیادی از شرایط خود مستقل است، هرچند که تحت‌تأثیر موانع خارجی است؛ بنابراین می‌توان گفت که روش‌شناسی برنامه‌ریزی عقلانی از دو بنیان اصلی برای درک مسائل بهره گرفته‌است که عبارت‌اند از:

اول: پیرامون ماهیت برنامه‌ریزی فضایی است؛ بدین‌سان که برنامه‌ریزان معتقد بودند برنامه‌ریزی فضایی، اندیشه درباره روش‌های رسیدن به هدف است و نسبتی با اندیشه درباره خود هدف ندارد؛ به عبارت دیگر، برنامه‌ریزی فضایی به‌مثابه یک فرایند عقلانی نیازمند تمرکز بر راه‌های مختلف تصمیم‌گیری درباره اهداف تعیین‌شده توسط دولت‌هاست و نقشی در تعیین اهداف و ارزش‌ها ندارد. برنامه‌ریزان متخصص فنی هستند که نقش کلیدی در ارائه مشورت به سیاست‌مداران برای انتخاب بهترین شیوه‌های مدیریتی دارند.

مفهوم کمک کند؛ به همین منظور هدف این پژوهش، مقایسه سه رویکرد معرفت‌شناسی در برنامه‌ریزی فضایی است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر مبتنی بر روش‌شناسی تحلیلی-تفسیری در یک چارچوب استنتاجی- فرضی^۲ تعریف شده است که در آن با تدوین چارچوب پژوهش براساس توصیف و تحلیل رویکردهای معرفتی در برنامه‌ریزی فضایی، به تحلیل انتقادی از آن‌ها پرداخته شده و از دل آن‌ها شالوده معرفتی عقلانیت کثرت‌گرا-انتقادی در برنامه‌ریزی فضایی استخراج شده است. پس از فراهم کردن این چارچوب، زمینه مناسبی برای مقایسه سه رویکرد معرفتی با یکدیگر ایجاد می‌شود.

با توجه به مسئله تحقیق حاضر، روش به کار گرفته شده از حیث هدف، از نوع بنیادین و برحسب روش از نوع تحلیلی-تفسیری است که به واکاوی مفهومی عقلانیت در رویکردهای معرفتی نگاشته شده و برای رسیدن به قیاس نظام‌مند میان رویکردهای معرفتی از روش تطبیقی یافته‌های متنی بهره گرفته شده است. در این راستا، روش گردآوری، پردازش و تحلیل اطلاعات را که در چارچوب فرایند پیشنهادی پژوهش به کار رفته است، می‌توان چنین معرفی کرد:

نخست، گردآوری و پردازش اطلاعات: اطلاعات استفاده شده در این پژوهش از نوع اطلاعات متنی و مربوط به چارچوب‌های مفهومی و نظری مرتبط با موضوع و دستور کار این مقاله بوده که از طریق رجوع و بازبینی کتاب‌ها و نشریه‌های معتبر داخلی و خارجی گردآوری شده‌اند.

دوم، تحلیل و تفسیر اطلاعات: تأویل اطلاعات در این پژوهش با اختیار چارچوبی در مسیر تفسیری انجام شده است. این امر با یک بررسی اولیه از نسبت و جایگاه مفهوم عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی مطرح

شهری، به دلیل افزایش ترافیک شکل می‌گیرد. دهه ۱۹۶۰ را به مثابه یک مبارزه بین «دنیای بزرگراه» و «فریاد در خیابان» نشان می‌دهد. این نگرش بزرگراه‌های بتونی را از میان خانه‌ها و محله‌های مردم عبور می‌دهد. همه اجتماعات یا با جایگزین شدن یا با قرار گرفتن در کنار مسیرهای ترافیک پر سروصدا تخریب می‌شوند.» (Taylor, N, 1998: 75). همچنین، نظریه پردازان پست‌مدرنیست در نقد معرفت‌شناسی برنامه‌های عقلانی معتقدند که این رهیافت، ناتوان از درک نتایج حاصل از روابط قدرت و سلطه در جامعه است. فورستر^۱ در این باره می‌گوید: «شناخت سازمانی فنی و عملی به تنهایی به برنامه‌ریزان در رویارویی با مسایلی چون برابری، تمرکز انباشت ثروت و تداوم فقر و رنج گسترده کمک نخواهد کرد» (Forester, 1987: 76). در واقع از منظر پسامدرنیسم، توسل برنامه‌ریزان فضایی به عقلانیت معادل نگاه ابزارگرایانه، غیردموکراتیک و فنی در جهت بیشینه‌سازی نتایج مورد نظر است.

در چنین شرایطی که هرگونه سخن از عقلانیت در درون برنامه‌ها معادل با فن‌گرایی گرفته می‌شود، تأمل دوباره درباره بنیان‌های عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی ضروریست. در مواردی می‌توان گفت، برنامه‌ریزان پست‌مدرنیست به خوبی پیامدهای برنامه‌ریزی ابزارگرایانه را مورد نقد قرار داده‌اند و جنبه‌های تیره و تاریک آن را به ما نشان داده‌اند؛ اما نشان دادن این پیامدها، باعث بدفهمی از مفهوم عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی شده است؛ چراکه شناسایی پیامدهای منفی رهیافت برنامه‌ریزی عقلانی دلیلی بر رد مفهوم عقلانیت نیست.

به طور کلی، عقلانیت دارای چندین نحله فکری است که هر نحله اصول و قواعد خاص خود را دارد؛ از این رو معرفی گونه‌های مختلف عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی می‌تواند به بازسازی و فهم بهتر این

آزاد ساخته و با کشف منطق درونی جامعه و محیط‌زیست خود، زمینه استفاده عقلانی را از این عناصر فراهم سازد.

این مفهوم از عقلانیت با هدف منفعت عمومی در برنامه‌ریزی فضایی نمود می‌یابد. ایده منفعت عمومی یکی از مباحث معرفت‌شناسی در برنامه‌ریزی فضایی است؛ به نحوی که می‌توان گفت تمامی رهیافت‌های معرفت‌شناسی عقلانی به دنبال تحقق این اصل هستند. همان‌گونه که مورونی^۱ اشاره می‌کند: «توجیه برنامه‌ریزی عقلانی برای انجام برنامه‌ریزی مفهوم منافع عمومی^۲ بود» (Moroni, 2004: 158). همچنین کومبرینک^۳ می‌گوید: «این دیدگاه نماینده منفعت عمومی جمعی بوده و بسیار مورد تأکید واقع شده است» (Combrink, 2010: 68). به عبارتی دیگر، سایر اصول برنامه‌ریزی فضایی، ریشه در منفعت عمومی دارد؛ اما به دلیل محدودیت‌های جهان بیرونی، پیاده‌سازی این اصل را همیشه با مشکل همراه کرده‌است. همان‌گونه که کمپل و فاینشتاین^۴ اشاره می‌کنند: «پیچیدگی و عدم قطعیت فزاینده در برنامه‌ریزی میان بخش‌های عمومی و خصوصی، فرضیات اخلاقی سنتی را نیز زیر سؤال قرار می‌دهد. تعلق خاطر میان کارفرما، همکاران برنامه‌ریز و «منافع» عمومی تقسیم می‌شود» (کمپل و فاینشتاین، ۱۳۸۸: ۲۳)؛ به همین دلیل رویکردهای نظری پیشین ناتوان از حل مسئله منفعت عمومی در پیچیدگی روابط اجتماعی و فضایی بوده‌اند؛ از این رو در این قلمرو مجادله‌آمیز چگونه می‌توان انتظار داشت که منفعت عمومی به عنوان یکی از مهم‌ترین اصول برنامه‌ریزی فضایی پابرجا بماند؟ این سؤال از جنس معرفت‌شناختی است و برای پاسخ به آن باید چالش‌های نظری آن را نیز مدنظر قرار داد. کمپل و فاینشتاین به این چالش

شده و سپس به تحلیل انتقادی از موضع‌گیری سه رویکرد معرفت‌شناسی عقلانیت کلاسیک، نسبی‌گرایی پسامدرنیسم و عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی در برنامه‌ریزی فضایی پرداخته شده‌است.

سوم، تفسیر و مقایسه یافته‌ها: در این مسیر تلاش شده چارچوبی برای مقایسه این سه رویکرد در برنامه‌ریزی فضایی فراهم شود.

مبانی نظری

- مفهوم عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی

مفهوم عقلانیت یکی از پیچیده‌ترین مباحث مورد بحث فلاسفه کلاسیک و مدرن بوده‌است و از زمان کانت و هیوم تا هگل و پوپر و هابرماس همواره خط سیر تکاملی و تأثیرگذار خود را طی کرده‌است. انگاره عقلانیت بیانگر اندیشه و عمل آگاهانه‌ای است منطبق با قواعد منطق و معرفت، که در آن اهداف عینی در ارتباط منطقی با یکدیگر بوده و از نوعی استحکام و قوام متقابل برخوردارند و با مناسب‌ترین ابزارها به دست می‌آیند. در معرفت‌شناسی عقلانی، عقل مهم‌ترین و اساسی‌ترین وسیله شناخت انسان محسوب می‌شود. عقلانیت یا خردورزی در فلسفه، به معنای به‌کارگیری عقل و خرد برای حصول شناخت اطلاق می‌شود (Forester, 1984: 281, Eisen, 1978: 52). در آغاز قرن بیستم، پیروان مکتب فرانکفورت، جزء اولین کسانی بودند که سعی کردند تصمیم‌گیری عقلانی را در برنامه‌ریزی فضایی وارد کنند. تئودور آدورنو و کارل مانهایم، دو تن از متفکران برجسته این مکتب، معتقد بودند: برنامه‌ریزی یعنی سلطه عاقلانه بر آنچه که غیرعقلانی است؛ به همین دلیل، وظیفه برنامه‌ریزان جستجو برای یافتن شیوه‌های عقلانی برای تحقق خواسته‌های عمومی جامعه است (جلالی و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۴؛ مانهایم، ۱۳۸۵: ۱۱۲)؛ به عبارت دیگر، عقلانیت به دنبال آن است که انسان را از سرنوشت‌گرایی،

1-Moroni

2-Public Interest

3-Combrink

4-Campbell and Fainstein

با توجه به این چهار حوزه اختلاف می‌توان سه جریان اصلی مرتبط با عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی تشخیص داد. این سه جریان عبارت‌اند از: عقلانیت کلاسیک، نسبی‌گرایی پسامدرنیسم و عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی نامید.

- عقلانیت کلاسیک

مبانی تمامی عقلانیت‌های امروزی در برنامه‌ریزی فضایی، ریشه در عقلانیت کلاسیک دارد. این عقلانیت براساس اعتقاد به استدلال محض است که از زمان سقراط، افلاطون و ارسطو شروع شده و در قرن ۱۷ به اوج خود رسیده‌است. این دوران معروف به عصر روشنگری بوده که با مفهوم دکارتی از عقل، مبنی بر شک و شناخت در باب امور جهان، جایگزین عقاید خرافی و اسطوره‌ای شده‌است. در عقلانیت محض، فرهنگ و ارزش‌ها نادیده گرفته می‌شوند و به دنبال ارائه یک‌سری چارچوب‌های عام، جهان‌شمول و متعالی برای زندگی بشری است؛ به عبارتی دیگر عقلانیت محض، منبع نهایی برای اقدامات بشر محسوب می‌شود (Alexander, 2000: 244). به همین ترتیب، مهم‌ترین بحث عقلانیت کلاسیک، موضوع فرایند عقلانی کردن برنامه‌ریزی فضایی است. مهم‌ترین دلالت این نوع فهم، اعتقاد به عقل باعنوان تنها راه کسب معرفت است. فردریک کاپلستون^۲ در تعبیری از عقلانیت کلاسیک می‌گوید: «زمانی که بپذیریم، عقل عامل اراده و توانایی انسان برای تصمیم‌گیری و عمل کردن است» (کاپلستون، ۱۳۸۶: ۲۷۸). چنین عقلانیتی خود را جدای از واقعیت خارجی تعبیر می‌کند و پیوند آن با خردگرایی محض، برنامه‌ریزی را امری حرفه‌ای و تخصصی جلوه می‌کند؛ به نحوی که تعیین اهداف و روش عملیاتی کردن برنامه‌ها تماماً بر دوش کارشناسان و متخصصان است و ربطی به

نظری اشاره کرده‌اند: «این معضل به‌واسطه گسترش کارکردهای برنامه‌ریزی و رای اهداف فن‌سالارانه به‌طرف چالش‌های بزرگ زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی پیچیده‌تر شده‌است. در چارچوب جامعه ارزش‌های دموکراسی، برابری و کارایی غالباً به شکل گسترده‌ای در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند. این تعارضات در گزینش برنامه‌ریزان برای آشتی دادن اهداف متعارض توسعه اقتصادی، عدالت اجتماعی و حفاظت از محیط‌زیست تبلور می‌یابد. علی‌رغم پیشنهادهای بلندمدت توسعه پایدار، اهداف فوق، تنش‌های عمیقی را میان برنامه‌ریزان و چارچوب برنامه‌ریزی فضایی به‌وجود آورده‌است» (کمپل و فاینشتاین، ۱۳۸۸: ۲۳). این تنش‌ها به تعارضات معرفت‌شناختی میان نظریه و عمل تبدیل شده‌اند؛ تعارضات معرفت‌شناختی در نظریه‌های برنامه‌ریزی عبارت‌اند از:

- برنامه‌ریزی جامع در مقابل برنامه‌ریزی گام‌به‌گام؛

- بی‌طرفی در مقابل حمایت؛

- تمرکز در مقابل تمرکززدایی؛

- رهبری بالا به پایین در مقابل پایین به بالا؛

- برنامه‌ریزی برای مردم در مقابل برنامه‌ریزی با مردم. پیامد چنین تعارضات معرفت‌شناختی فقدان اتفاق نظر میان نظریه‌پردازان است؛ به قول هیلر^۱ (۲۰۱۰: ۲۴): «تلاش‌های زیادی برای تعریف برنامه‌ریزی فضایی در طول سال‌ها انجام شده‌است و هنوز هیچ توافق روشنی وجود ندارد» باید اذعان کرد که عقلانیت به «مفهومی اساساً چالش‌برانگیز» تبدیل شده است. به‌طور کلی حوزه‌های اختلافات نظر را می‌توان در چهار حوزه تشخیص داد:

- هدف، یا عملکرد عقلانیت؛

- موضوع عقلانیت؛

- شناخت عقلانیت؛

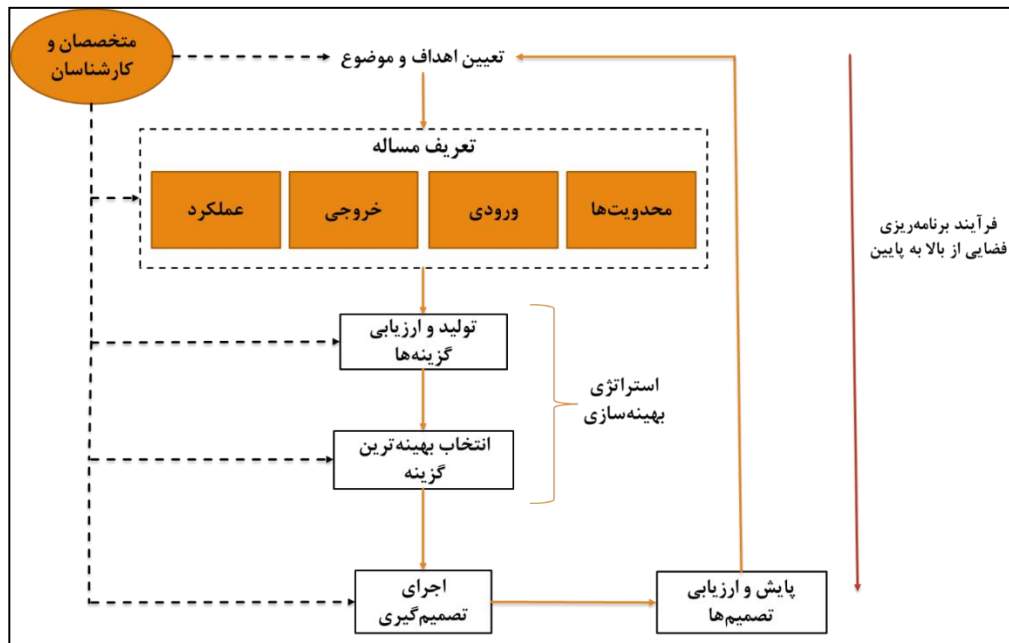
- منطق یا رویه عقلانیت.

شهروندان و فهم عامه ندارد. همان‌گونه که موسترتین^۱ معتقد است، «عقلانیت، استراتژی بهینه‌سازی است» (Mostrin, J, 2008: 318) یعنی دلالت بر این دارد که برنامه‌ریزان در نقش تکنسین‌هایی ظاهر می‌شوند که دست به تشخیص اهداف (از بالا به پایین) در یک فرایند عقلانی می‌زنند؛ بدین‌صورت که برنامه‌ریزی فضایی ابزاری برای انتخاب کوتاه‌ترین راه رسیدن به اهداف است.

برنامه‌ریزی فضایی، رها از ارزش‌ها به‌عنوان یک حرفه، ریشه در سنت روشنگری دارد و پدیده‌ای مدرن تلقی می‌شود. این استنباط محصول اعتقاد به کشف قوانین جهان واقعی به‌طور عینی است. خیر مشترک همگانی برنامه‌ریزی به‌طور عینی قابل‌تعریف است. در اینجا برنامه‌ریزی به‌عنوان یک فرایند نیز می‌تواند به رشد آدمی کمک کند؛ زیرا فرایند برنامه‌ریزی چیزی جز کنترل، نظارت و شتاب‌بخشیدن به رشد انسان نیست (اجلالی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰۶). بر این مبنا، لازم است میان هدف و وسیله، تناسب وجود داشته‌باشد؛ بدین‌صورت که گام‌ها و ابزاری که انتخاب می‌شود، ما را به هدف و آرمان برنامه‌ریزی فضایی برساند. اصل انتخاب عقلانی در برنامه‌ریزی فضایی از میان گزینه‌های عمل، آن عملی را برمی‌گزیند که در زمان انتخاب، بیشترین فایده را داشته‌باشد. برنامه‌ریزان فضایی با انتخاب خود، میزان استفاده از منابع موردنظر خود را به حداکثر می‌رساند. آندریاس فالودی^۲ واضع مکتب خردگرا در نظریه برنامه‌ریزی، در کتاب خود می‌نویسد: «برنامه‌ریزی یک علم است که با منطق علم اثباتی سعی بر شناخت مسائل دارد.» از نظر فالودی، برنامه‌ریزی دارای یک منطق پوزیتیویستی است که درون آن کنش عقلانی معطوف به هدف قرار دارد. در کنش عقلانی معطوف به هدف یا عقلانیت صوری، برنامه‌ریز با انتخاب حسابگرانه

ابزار، دست به تعیین مطلوب‌ترین هدف می‌زند. در برنامه‌ریزی صوری این محاسبات با ارجاع به قوانین عام و ضوابط مورد توافق همگان، به شکل عقلانی درآمده و اقدام به تصمیم‌سازی بروکراتیک می‌کنند. این فرایند عقلانی‌شدن بروکراتیک جوامع سرمایه‌داری صنعتی غرب نمونه‌ای از عقلانیت صوری در نزد وبر است (Allmendinger, 2017: 69-72) که در آن دولت به‌دنبال تمایلات ترقی‌خواهانه خود درصدد اصلاح‌طلبی و تأمین نیازهای بلندمدت همه گروه‌ها برمی‌آید؛ از این منظر دولت با کمک برنامه‌ریزان می‌توانست نماینده منافع تمامی شهروندان خود باشد. این عقلانیت فن‌شناختی به‌عنوان ابزار مرجح و معتبر برای تصمیم‌سازی در عرصه عمومی قلمداد شده و نظریه‌هایی که از چنین روشی استخراج می‌شوند، متقاعدکننده به‌نظر می‌رسند (داداش‌پور و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۶).

چارچوب فرایند برنامه‌ریزی فضایی در رویکرد عقلانیت کلاسیک از بالا به پایین حرکت می‌کند. در این روند، متخصصان و کارشناسان از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند؛ به‌نحوی که اهداف و موضوع برنامه‌ریزی فضایی بنا به تشخیص آنان تعیین شده و در فرایند برنامه‌ریزی به‌تنهایی مسائل و چالش‌های پیش‌رو را تشخیص می‌دهند و به تولید و ارزیابی گزینه‌های موردانتظار می‌پردازد. در اینجا استراتژی انتخاب گزینه‌ها از منطق هزینه-فایده پیروی می‌کند؛ بر این اساس، گزینه مطلوب، کوتاه‌ترین و بهینه‌ترین مسیر است؛ از این‌رو موفقیت تصمیم‌های اتخاذ با پایش و ارزیابی تعیین می‌شود (شکل ۱).

شکل ۱: فرایند عقلانی برنامه‌ریزی فضایی

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۷

برای حیات انسانی به‌شمار می‌رود و آن را با خطرات اساسی مواجه می‌سازد؛ زیرا آگاهی فن‌سالارانه نه تنها به توجیه و دفاع از منافع طبقاتی خاص می‌پردازد، بلکه بر ساختار منافع و علائق انسانی نیز تأثیر می‌گذارد. به بیانی دیگر، هابرماس با این اندیشه اصلی آدورنو هم‌سخن بود که با نهادینه‌شدن عقلانیت، ابزار روشنگری از مسیر و آرمان‌رهایی‌بخش خود خارج گشته و به‌صورت نوعی بردگی نوین درآمده‌است.

سطح دوم بحث انتقادی هابرماس، مربوط به حوزه «نظریه شناخت» بود که به نحوه سلطه عقل ابزاری بر اندیشه مدرن می‌پردازد. همچنین، وی بر روند تدریجی انحطاط و افول معرفت‌شناسی و سیطره پوزیتیویسم بر سوژه شناساگر و تضعیف صلاحیت و اهمیت فاعل شناسا برای خوداندیشی (خودانتقادی/خودتأملی) در این سطح تأکید می‌کند (Habermas, 1998: 113). گروهی از برنامه‌ریزی انتقادی، با بهره‌گیری از دیدگاه‌های هابرماس، دامنه گسترده‌ای از انتقادات را به رویکرد عقلانیت کلاسیک

بدین ترتیب در رهیافت کلاسیک، الگوی نظری مسلط برای تعریف نقش برنامه‌ریزان، الگویی منطقی و جامع است که در راستای حل مسائل و تصمیم‌سازی برای دخالت دولتی است. این رهیافت به آینده‌ای باور دارد که معضلات به دست برنامه‌ریزان حل می‌شود. هدف از کنترل اجتماعی به‌عنوان ابزاری برای پیشبرد جامعه به‌سوی پیشرفت مورد استفاده قرار می‌گیرد. فرض رهیافت کلاسیک برنامه‌ریزی فضایی مبتنی بر کنترل جهان بود؛ در حالی که این تفکر بدون توجه به واقعیت جهان بیرونی درصدد کنترل آن برآمدند و رؤیای هدایت اجتماعی در سر می‌پروراند.

با گذشت زمان، هواداران مکتب انتقادی از جمله هابرماس در سطح زیربنایی به تجزیه و تحلیل و ارزیابی روند ظهور آگاهی فن‌سالارانه و تکنولوژیک و همچنین عوارض و پیامدهای ویرانگر آن بر حوزه عمومی پرداخت؛ نظریه‌های وی در سطح اجتماعی بر این باور بود که گرایش فزاینده برای تبیین و معرفی معضلات عملی به‌عنوان مسائل فنی، تهدیدی جدی

محرومان، حفظ تنوع فرهنگی، پایداری برابری حقوق و مدعای متکثر محیطی می‌بایست الهام‌بخش برنامه‌ریزان و مدیران سرزمین قرار گیرد (فریدمن، ۱۳۸۸: ۲۳۴).

پاریس، برنامه‌ریزان عقل‌گرا را نسبت به زمینه‌ها و دخالت زمینه‌ها در نظریه‌ها بی‌توجه می‌داند و می‌گوید: «عقلانیت ابزاری، نگرشی را تولید می‌کند که در ذیل آن برنامه‌ریزان از موقعیت‌های کیفی و تاریخی واقعیت‌هایی که در آن قرار دارند، جدا می‌کنند و توجه بیش‌ازحد به روش به معنای چشم‌پوشی از امور واقعی است. از این منظر فالودی و سایرین تجربه برنامه‌ریزی فضایی را از بستر اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آن بیرون کشیده‌اند» (Paris, 1982: 3). پیامدهای چنین بینشی را می‌توان در محدود کردن نقش برنامه‌ریز به اجرایی‌کردن و عقلانی‌ساختن تصمیم‌های سیاست‌مداران مشاهده کرد. وقتی برنامه‌ریزی را امری عقلانی در نظر گرفته‌شود، تبدیل به امری حرفه‌ای و تخصصی می‌شود که بر عهده کارشناسان و متخصصان است و ربطی به فهم عامه مردم ندارد؛ به عبارتی دیگر، برنامه‌ریز بدون ارتباط با مردم که موضوع و هدف برنامه‌ریزی هستند، چگونه می‌تواند به دانش کافی درباره موضوع کار خود برسد و برنامه‌های بنویسد که قابل‌اجراء باشد. برنامه‌ریزی با منافع گروه‌های مختلف مردم و قدرت ارتباط دارد؛ بنابراین بدون توجه به منافع و مصالح گروه‌های مختلف اجتماعی امکان‌پذیر نیست. عمده دلایل معرفتی که عقلانیت کلاسیک ناتوان از حل مسائل است و عبارت‌اند از:

- فقدان وجود روش مناسب برای فهم درست از ماهیت مسائل؛
- ناکامی در درک نقش افراد تأثیرگذار بر مسائل؛
- فروماندگی از کشف دامنه راه‌حل‌های ممکن برای حل مسائل؛

وارد کردند. دامنه این انتقادات از مسائل عملی گرفته تا رویکردهای معرفت‌شناختی را دربر می‌گیرد. ادوارد سوگا به‌عنوان یکی از جدی‌ترین منتقدان عقلانیت کلاسیک در کتاب جغرافیاهای پست‌مدرن خود بیان می‌کند (1989:3).

«توهم ابهام^۱ [درون عقلانیت کلاسیک] فضا را شی‌واره می‌کند و تنها آن‌چه نزدیک است، یعنی وجه مادی سطحی را می‌بیند؛ [این رویکرد] فرم‌های انضمامی را به کمیت‌هایی قابل‌اندازه‌گیری و توصیف‌های پدیدارشناختی را به اموری ثابت، مرده، غیردیالکتیکی تقلیل می‌دهد؛ یعنی علوم فضایی به همان شیوه نقشه‌نگاری دکارتی عمل می‌کند. در مقابل توهم شفافیت^۲ از فضا، به‌نفع ایده‌پردازی و بازنمایی ناب، مادیت‌زدایی می‌کند و شیوه تفکر شهودی درباره فضا را پیشنهاد می‌کند. شیوه‌ای که از توجه به ساخت اجتماعی جغرافی‌های اثرگذار، عینیت بخشیدن به روابط اجتماعی موجود در فضا^۳ و تفسیر فضا به‌مثابه انتزاعی انضمامی یعنی چیزی مشابه با مفهوم‌پردازی مارکسی از فرم کالایی، ممانعت به عمل می‌آورد.» همان‌گونه که رابرت بیورگارد^۴ می‌گوید، چشم‌بندی‌های برنامه‌ریزی نوگرا که با این دانش همراه بودند، صرفاً چشم‌اندازهای نظری برنامه‌ریزان را محدودتر ساختند (بیورگارد، رابرت. ای، ۱۳۸۸: ۳۶۰).

در این بیانیه برنامه‌ریزان از قابلیت اصلاحات سیاسی و اقتصادی برخوردار نیستند، چنین جهت‌گیری‌هایی توسط برنامه‌ریزان فراموش کردن نقش انتقادی برنامه‌ریزی است. فریدمن به اثرات ناشی از برنامه‌ریزی عقلانی کلاسیک اشاره کرده است: «اواخر قرن بیستم ضرورت‌های بحران معاصر جهانی و ارزش‌های خاص چون: دموکراسی، شمول‌گرا، تمهید فرصت برای

1- Illusion of opaqueness

2- Illusion of transparency

3- Social relations embedded in spatiality

4- Robert A Beauregard

(۲۰۰۸، ۲۰۱۵) و یی- فو تووآن^{۱۰} (۱۹۷۴، ۱۹۷۶، ۱۹۷۹، ۱۹۹۶، ۱۹۹۶، ۲۰۰۴، ۲۰۱۳)، بسط داده شد. این گروه از برنامه‌ریزان در انتقاد به برنامه‌ریزی عقلانی، نگاه‌ها را به سمت مفاهیمی چون تجربه زیسته، زندگی روزمره و بازنمایی تصورات ذهنی شهروندان از فضاهای شهری جلب کردند. از نظر آنان برنامه‌ریزی فضایی راهی برای نشان دادن چگونگی کیفیت آگاهی انسان، از طریق فعالیت‌ها و پدیده‌های جغرافیایی است که شیوه‌ای برای نشان دادن ابهامات^{۱۱}، دوام^{۱۲} و پیچیدگی^{۱۳} تجارب ادراکی انسان در مکان و فضا است (Tuan, Yi-Fu, 1976: 66). این گروه از برنامه‌ریزان بیشتر علاقه‌مند به بازنمایی تجربیات متضاد انسانی در موقعیت‌های خاص هستند که نشان‌دهنده روحیات، احساسات و روابط انسانی هستند (Tuan, Yi-Fu, 1996: 103; Relph, E, 2008: 341). نمونه بارز این مطالعات را می‌توان در نوشته‌های تأثیرگذار یی- فو تووآن (1979: 420)، در زمینه نقش تصورات ذهنی شهروندان برای تعریف فضاهای خودی و غیرخودی مشاهده کرد. وی معتقد بود، بسیاری از روابط اجتماعی شکل گرفته را می‌توان براساس تصورات ذهنی افراد از فضاهای اجتماعی تفسیر کرد. همچنین او تلاش کرد با انتخاب گروه‌هایی از میان مردم با طبقات اجتماعی- اقتصادی متوسط و پایین نشان دهد که چگونه ذهنیت غریبه و بیگانه افراد نسبت به سرزمین‌هایشان گسترش پیدا می‌کند (شکل ۲).

- نارسایی درون‌مایه ارزش‌ها، اولیت‌ها و منافع (Forester, 1987: 50)
از نقدهای فوق چنین استنباط می‌شود که عقلانیت موجود در برنامه‌ریزی فضایی نوعی نگاه انسان‌ستیزانه‌ای را نسبت به فضا تحمیل می‌کند که در آن تمایل شدیدی به تسلط و کنترل فضا وجود دارد و برای در دست گرفتن آن لازم است مستقل از بافت اجتماعی در نظر گرفته شود. چنین دیدگاهی زمینه‌ساز ظهور دیدگاه‌های رادیکالی همچون نسبی‌گرایی پسامدرنیسم در مطالعات جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی شد.

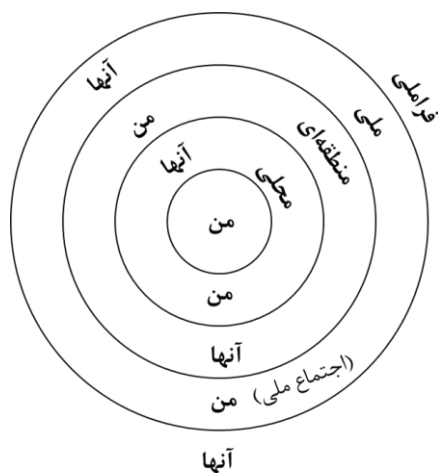
- نسبی‌گرایی پسامدرنیسم

نسبی‌گرایی^۱ پسامدرنیسم نوعی تلقی معرفت‌شناختی است که حول درک و فهم شخصی افراد شکل می‌گیرد. ریشه این رویکرد معرفت‌شناختی برگرفته شده از این ایده است که هیچ گزاره‌ای جزء نقطه‌نظر افراد قابل فهم نیست و هیچ حقیقتی جزء دیدگاه آنان وجود ندارد (Rosenberg, Alex, 2013: 285). از این رو، حقیقت همان نقطه‌نظرات و دیدگاه‌های افراد است (Wilber, 1998: 81). چنین دیدگاه فلسفی، توسط جغرافیدانان و برنامه‌ریزان انسان‌گرا متأخر همچون ادوارد سوجا^۲ (۱۹۸۰، ۱۹۸۹، ۲۰۰۰)، دریک گریگوری^۳ (۱۹۹۴)، نایجل ثریف^۴ (۲۰۰۱، ۲۰۰۷)، دورین مسی^۵ (۱۹۹۷، ۲۰۰۵)، آن باتیمر^۶ (۱۹۷۶، ۱۹۹۴، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰)، دیوید سیمون^۷ (۱۹۷۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۴)، تیم کرسول^۸ (۲۰۰۴)، ادوارد رلف^۹

۱- در ادبیات فلسفه، گورگیاس (۳۸۰ ق.م) و پروتاگوراس از جمله اولین نسبی‌گرایانی هستند که محور فکری آن‌ها بر نفی پدیده‌های بیرون از ذهن انسان است. این نخله ابزار شناختی در دستگاه علمی را به شدت به چالش می‌کشند و اذعان می‌کنند که عینیت محسوس خارجی ندارد. اگر وجود داشته باشد، قابل انتقال و توصیف برای دیگران نخواهد بود (رامشت و همکاران، ۱۳۹۶: ۴).

- 2- Edward Soja
- 3- Derek Gregory
- 4- Nigel Thrift
- 5- Doren Massey
- 6- Anne Buttner
- 7- David Seamon
- 8- Tim Cresswell
- 9- Edward Relph

- 10- Yi-Fu Tuan
- 11- Ambiguity
- 12- Ambivalence
- 13- Complexity

شکل ۲: تعریف فضا با سندروم «ما-آن‌ها»

مأخذ: Tuan, Yi-Fu, 1979

را در مقیاس‌های مختلف حول فضاهای شخصی متحرک بدن انسانی و مکان‌های مشترک تثبیت‌شده‌تر سکونت‌گاه‌های انسانی ایجاد کرده‌است. این فضا‌مندی هستی‌شناسانه، یک بار و برای همیشه، سوژه انسانی را درون یک جغرافیای شکل‌دهنده/تکوینی قرار می‌دهد و نیاز به بازمفهوم‌پردازی رادیکال شناخت‌شناسی، ساخت نظریه و تحلیل تجربی را فراهم می‌کند... [این خوانش از فضا] چندپارگی، مرزهای فضاهای عینی و فیزیکی شهر را درنور دیده و تا نهایی‌ترین زوایای زندگی خصوصی رسوخ کرده‌است؛ بدین‌سان چندپارگی سیمای یکپارچه سوژه مدرن (و هر امر یکپارچه همچون جغرافیا) را متزلزل ساخته و به‌جای آن سوژه پسامدرن را به صحنه آورده که ماهیتی پاره‌پاره و موقعیتی چندگانه دارد.»

دیدگاه‌های دورن مسی (1997: 41) نمونه دیگری از مطالعات پسامدرنیسم در زمینه جغرافیای انسانی را به نمایش می‌گذارد که در آن تأکید ویژه‌ای به تفاوت‌های مکانی، جنسیت و روابط انسانی شده‌است؛ در این رابطه وی اشاره می‌کند: «مکان به‌طور واضح دارای هویت منحصربه‌فردی است که ریشه در تعاملات اجتماعی گره‌خورده در آن دارد. در واقع،

ادوارد سوچا، یکی دیگر از چهره‌های برجسته این رویکرد در توصیف جغرافیای پسامدرنیسم معتقد است (1989: X) «از یک منظر پسامدرن، جستجویی برای آشکارکردن فضاهای دیگر^۱ و زمینه‌های جغرافیایی پنهان است. بن‌مایه این جستار، زاویه دید/موقعیت مکانی هوشمندانه خورخه لوئیس بورخس^۲ نسبت به مکان «الف» است؛ تنها جایی در جهان که تمام جاهای دیگر را شامل می‌شود؛ فضایی نامحدود سرشار از تناقض‌ها و هم‌زمانی‌ها و غیرقابل‌توصیف مگر به زبان ماورایی است.» در جای دیگر، سوچا درباره معرفت‌شناسی پسامدرنیسم و اتخاذ یک رویکرد نسبی‌گرایانه نسبت به فضا این‌گونه بیان می‌کند (1989: 2) «بر مبنای نظر گیدنز، می‌توان اتصال روشنی مابین ریخت‌شناسی فضایی ساختاریافته، اگزیستانسیالیستی و مکان برقرار کرد و آن را به مقوله بودن-در-جهان^۳ متصل کرد. در واقع این فرایند همان زمینه‌مندکردن^۴ اولیه هستی اجتماعی درون یک جغرافیای چندلایه است که هم به شکل اجتماعی خلق شده و هم شبکه‌ای از مناطق گره‌گاهی متفاوت

1-Other spaces
2-Jorge Luis Borges
3-Being – in – the- world
4-Contextualization

زیست افراد، رسالتی است که این رویکرد برای برنامه‌ریزی فضایی تعریف می‌کند.

- معیار و ملاک تصمیم‌گیری در برنامه‌ریزی فضایی برداشت‌های شخصی افراد است. بر این اساس، تمامی تفاسیر و اقدامات افراد مورد تأیید است؛

- راه کشف پیچیدگی‌های فضای زیست شهروندان تنها از طریق زبان عرفی (عامه) امکان‌پذیر است.

- علی‌رغم اینکه نسبی‌گرایی پسامدرنیسم، برنامه‌ریزان زیادی را به خود جذب کرده، از طرف برنامه‌ریز عقل‌گرا نقدهای جدی بر آن وارد شده‌است. گاهی این نقدها به اندازه‌ای شدید بوده که ماهیت برنامه‌ریزی پسامدرنیسم را به چالش کشیده‌است. بسیاری از این انتقادات توسط برنامه‌ریزان عقل‌گرا مطرح شده‌است که عبارتند از:

- در نقد مثبت نسبی‌گرایی پسامدرنیسم می‌توان گفت که این رویکرد به‌عنوان گفتمان جدید از اواخر قرن بیستم در برنامه‌ریزی فضایی ظهور کرد؛ این گروه در برابر برنامه‌ریزی فیزیکی، تحلیل دریافت‌های ذهنی افراد از فضا- مکان خود را جایگزین کردند که می‌توان به‌عنوان مهم‌ترین دستاورد این گروه از برنامه‌ریزان یاد کرد.

- در چارچوب برنامه‌ریزی نسبی‌گرایی پسامدرنیسم با نفی مرجع قابل‌اعتبار، هیچ معیار قضاوت برای انتخاب و تصمیم‌گیری گزینه‌های موجود در برنامه‌ریزی فضایی باقی نمی‌ماند. باید اذعان کرد که در جهان برنامه‌ریزی تمامی نظریه‌ها و کنش‌ها به یک اندازه دارای ارزش و اعتبار نیستند؛ بلکه می‌توان میان نظریه‌ها و کنش‌های مطرح در برنامه‌ریزی فضایی یک درجه‌بندی قائل شد. به این جمله معروف ایزنیر^۲ (۲۰۰۶) می‌توان اشاره کرد که می‌گوید: «اگر قرار باشد هر سخنی معتبر و شنیدنی باشد، آنگاه دیگر

روابط اجتماعی گسترده‌ای که در مکان قرار می‌گیرد، خود را از لحاظ جغرافیایی متمایز می‌سازد. پیچیدگی‌ها، درگیری‌ها و تعارضات داخلی مکان به‌طور مستمر ویژگی‌های خود را بازتولید می‌کند.» همچنین در جایی دیگر اشاره می‌کند: «من مطمئن هستم که احساس مکانی یک زن از فضاهایی که به‌طور معمول در آن حرکت می‌کند، با احساسات یک مرد متفاوت است. سؤالی که مطرح می‌شود این است که چگونه می‌توانیم، هرگونه حس مکانی و خاص بودن آن را حفظ کنیم؟»

به‌طور کلی اصول حاکم در برنامه‌ریزی فضایی با رویکرد نسبی‌گرایی پسامدرنیسم عبارت‌اند از:

- نسبی‌گرایی پسامدرنیسم در حوزه جغرافیای انسان‌گرا تعریف می‌شود.

- از دیدگاه نسبی‌گرایان پسامدرنیسم، بنیادی‌ترین اصل در برنامه‌ریزی فضایی ذهنیت‌گرایی است. ذهنیت‌گرایی شکل خاصی از برنامه‌ریزی فضایی را پایه‌گذاری می‌کند که تفسیر ذهنیات افراد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌شود.

- این رویکرد معتقد است جهان برنامه‌ریزی از یک واقعیت واحدی شکل نگرفته، بلکه از واقعیت‌های متفاوتی شکل گرفته‌است که ریشه در ادراک متفاوت افراد دارد.

- اساس برنامه‌ریزی فضایی، بازنمایی تجربیات پیچیده افراد در مکان و زندگی روزمره آن‌هاست.

- برنامه‌ریزی فضایی خردگرایی، فراروایت‌ها و آرمان‌های جمعی را نفی می‌کند.

- برنامه‌ریزی فضایی لازم است به تحلیل مفهومی^۱ بپردازد. به این صورت که در فلسفه برنامه‌ریزی در عوض تبیین ساختارها و روابط به دنبال فهم و درک معنای کنش‌ها باشد؛ از این‌رو، به‌فهم‌درآوردن پیچیدگی‌ها و درهم‌آمیختگی ادراک شخصی با مکان

می‌شود. از نقدهای فوق چنین استنباط می‌شود که نبود ظرفیت استدلال قیاسی، برنامه‌ریزی فضایی را دچار نهیلیسم واپس‌گرا می‌کند که در آن برنامه‌ریزی فضایی با برعهده‌گرفتن نقش منفعل به تمامی کنش‌های محافظه‌کارانه، انقلابی و ضدانقلابی مشروعیت می‌بخشد و خود را ملزم به استدلال منطقی و عقلانی برای توجیح اقدامات نمی‌داند. در چنین موقعیتی خلأ ظرفیت عقلانی بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود که باید به دنبال تصحیح فهم خود از مفهوم عقلانیت بود. در اینجا به سخن تیلور باید اشاره کرد که می‌گوید (۱۹۹۱: ۱۴۵): «این ایده را که پست‌مدرن، گسستی مثالی از خرد روشنگری است، بی‌معنا می‌کند. به کارگیری خرد در برنامه‌ریزی [فضایی]، با استفاده از بهترین دریافت‌های علمی ممکن از جهانی که به دنبال برنامه‌ریزی آن هستیم، هم‌چنان بامعنا و بااهمیت‌تر از پیش باقی‌مانده است.»

باید یادآور شد که موضع‌گیری محققان نسبت به نسبی‌گرایی پسامدرنیسم به معنای نفی اهمیت تجربه زیسته شهروندان در برنامه‌ریزی فضایی نیست؛ بلکه هدف نشان‌دادن نارسایی‌ها و چالش‌های رویکرد نسبی‌گرایی پسامدرنیسم به شکل تعمیم‌یافته است که در تعارض با برنامه‌ریزی فضایی به‌عنوان یک عمل جمعی قرار می‌گیرد. تلاش اصلی برنامه‌ریزی فضای به جای اولویت‌دادن به درک تجربه زیسته شخصی افراد باید به دنبال فهم و درک متقابل از یکدیگر باشد.

- برنامه‌ریزی فضایی مبتنی بر عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی

بحث عقلانیت انتقادی یک پدیده کمیاب در زندگی روزمره ماست. عقلانیت انتقادی مبتنی بر استدلال نقادانه است. عقلانیت به‌عنوان یک رویکرد، شیوه تفکر و حتی شیوه زیست بشری محسوب می‌شود که نوعی آمادگی شخص را برای شنیدن استدلال‌های نقادانه و جست‌وجو برای یافتن خطاهای خود و درس‌گرفتن از

هیچ سخنی معتبر و شنیدنی نخواهد بود.» معیار سنجش این درجه‌بندی بحثی است که در پروژه کثرت‌گرا- انتقادی مطرح می‌شود.

پتسی هیلی^۱ (۱۳۸۸) برنامه‌ریزی فضایی را یک کنش جمعی معرفی می‌کند که در آن تضمین منافع عمومی یک اصل به‌شمار می‌رود. این درحالی‌است که نسبی‌گرایی پسامدرنیسم با اعتباربخشی به برداشت‌های شخصی نه برداشت‌های جمعی، راهی برای درک و فهم کنش جمعی بازمی‌گذارد. در چنین شرایطی اگر برنامه‌ریزی بتواند نقشی بر عهده گیرد، تنها تحدید مرزها و در عین حال تمجید از تفاوت‌هاست. از جانب تفکر چپ، تفکرات پسامدرنیسم به دلیل امکان‌ناپذیری و عدم مطلوبیت برای کنش گروهی مورد حمله قرار گرفته‌است. از جانب راست جدید نیز پسامدرنیسم به دلیل نهیلیسم و نسبی‌گرایی مورد حمله قرار گرفته‌است.

می‌توان گفت در نسبی‌گرایی پسامدرنیسم با توجه به سرشت لغزنده همه استدلال‌های عقلی، هرگونه کنشی در برنامه‌ریزی و تغییر فضای زیست اجتماعی از اعتبار ساقط است. در اینجا برنامه‌ریزی فضایی بیشتر یک امر ذهنی تلقی می‌شود تا یک کنش برای تغییر؛ از این رو ذهنیت‌گرایی افراطی نسبی‌گراها، برنامه‌ریزی فضایی را به یک امر واپس‌گرا تبدیل می‌کند که با ماهیت هنجاری آن در تعارض است. در چنین وضعیتی رویکرد پسامدرنیسم در بخش عملی و اجرایی برنامه‌ها با بن‌بست مواجه می‌شود.

هواداران اصالت جمع و بنیان‌های خانوادگی معتقدند که نسبی‌گرایی پسامدرنیسم با پذیرش فردگرایی افراطی از نوعی خلأ اخلاقی رنج می‌برد. با تسلط این رویکرد بر جامعه، زمینه‌های بروز خشونت و هرج‌ومرج میان افراد و گروه‌هایی که به دنبال تحقق اهداف و آرمان‌های درون‌گروهی خود هستند، فراهم

دوماً روش تشخیص، توجیه و تحقق منافع عمومی جای بحث دارد. به زعم ما کشف اهداف در یک رویهٔ گفتمانی - انتقادی و برابر شکل می‌گیرد که در آن ذی‌نفعان با دانش و آگاهی منطقی خود بازیگران اصلی و تعیین‌کنندهٔ منافع هستند؛ از این رو تحقق چنین ایده‌آلی در گرو وجود معیار/ملاکی منطقی برای پایدار ساختن منافع عمومی است. بحث بر سر نوع و چگونگی آگاهی است. در اینجا است که تعارض میان رهیافت انتقادی و نسبی‌گرایی پسامدرنیسم مطرح می‌شود. در واقع برنامه‌ریزی فضایی می‌تواند با کشف مسائل از طریق رویهٔ مذکور اقدام به معیارسازی کند؛ بنابراین وجود معیار حافظ حقوق و منافع عمومی پایدار است. همچنین، معیارسازی مغایر با پیش‌فرض نسبی‌گرایی در دیدگاه‌های نسبی‌گرایی پسامدرنیسم است. نسبی‌گرایی به معنای نبود معیار در برنامه‌ریزی فضایی تفسیر می‌شود. چنین بحثی در تعارض با عقلانیت انتقادی است. تیلور در همین زمینه می‌گوید: «پست‌مدرن در چالش اندیشه‌ها و فرضیات عمومی، مرتکب داوری نشده و بنیان‌ها یا معیارهایی را برای ارزیابی‌ها ارائه نمی‌کند؛ بنابراین برخی از نظریه‌پردازان پسامدرن، نسبت‌گرایی را می‌پذیرند و به گونه‌ای افراطی از فردگرایی در ارتباط با هنجارها و رفتار اجتماعی باور دارند» (Allmendinger, 2017: 272). در حالی که در رهیافت عقلانیت انتقادی، کثرت‌گرایی در واقعیت‌های اجتماعی - فرهنگی را در مقابل نسبی‌گرایی می‌پذیرد. کثرت‌گرایی با تکیه بر رویهٔ انتقادی در دل خود می‌تواند حافظ اصول پسامدرنیسمی چون منافع/حقوق افراد، گروه‌ها، نهادها و محیط زیست محیطی انسان در همهٔ مقیاس‌ها باشد و از نسبی‌گرایی پسامدرنیسمی پرهیز کند.

عقلانیت کثرت‌گرا - انتقادی رویکردی است که توانسته نقاط ضعف عقلانیت ابزارگرا را رفع کند و اصول پسامدرنیسمی را در قالب عقلانی روشمند

آن‌ها یادآور می‌شود (پوپر، ۱۳۹۱: ۳۱). در واقع نگرش بده‌وبستان بنیان بحث انتقادی است. لازمهٔ آن بلوغ عقلانی افراد آن است که بیاموزند به‌عوض نابود ساختن یکدیگر، تئوری و اندیشه‌های خویش و دیگران را مورد نقادی قرار دهند. شهروندان می‌توانند فرضیه‌های موقت خود را از طریق بحث نقادانه حذف کنند، بدون آن‌که خود یا دیگران را حذف کنند. این نکته هدف بحث عقلانیت نقادانه است (ساعی، ۱۳۹۲: ۱۸۲). برنامه‌ریزی فضایی برمبنای خردگرایی به‌دنبال ایجاد فضایی باز برای گفت‌وگوی نقادانه است. فضا تمامی ذی‌نفعان را به چالش فرامی‌خواند تا مسائل مدیریت فضایی را از زاویهٔ جدیدی ببینند؛ به‌نحوی که هر یک بتوانند تصمیم‌های خود را آزادانه‌تر انتخاب کنند (افتخاری، ۱۳۹۳: ۲۳۲؛ ایوانس و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۵۳). این چالش‌ها در حوزهٔ سیاست اجتماعی، به‌دنبال اندیشه برای تحولات و مدیریت بهتر است که منتهی به ارائهٔ سیاست‌های پایدار اجرایی می‌شود

(Fainstein, 2010: 223; Taylor, 2007: 37; Schubeler, Peter, 2013: 90; Stroker, 2010: 4)

در این رهیافت دموکراتیک‌سازی نه به‌عنوان هدف بلکه به‌عنوان بهترین روش برای نهادینه‌کردن یک رویهٔ تصمیم‌گیری بازگو می‌شود که در فضای گفت‌وگوی نقادانه در پرتو خرد و دانش شکل می‌گیرد. دموکراسی یک راهبرد شناختی خوب است که از مشورت باز و فرصت‌های ابراز عقاید محافظت می‌کند (Hopkins, J. D, 2001: 172). چنین فضایی مبتنی بر تبادل دانش و آگاهی بین تمامی ذی‌نفعان است (Thorpe. A, 2017: 578). در واقع هدف برنامه‌ریزی فضایی، کشف و تحقق منافع عمومی برگرفته شده از جامعه است. در اینجا دو مسئله مطرح می‌شود که عبارت‌اند از:

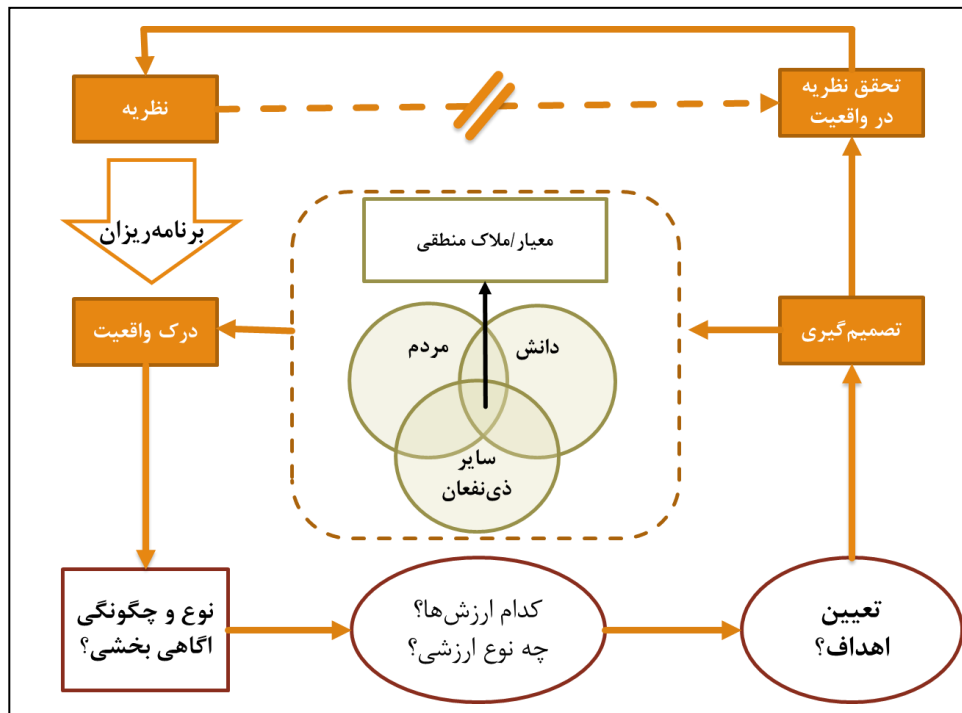
اول اینکه ماهیت منافع لزوماً مادی نیست و ارزش‌ها و خواسته‌های معنوی ذی‌نفعان و مسائل زیست‌محیطی را که حیات انسان به آن وابسته است، شامل می‌شود.

ظرفیت‌سازی تبادل و تعامل (منطقی)، آگاهانه (عقلانی)، مشارکت حداکثری ذی‌نفعان برای رسیدن به یک توافق (توافقی) قرار می‌گیرند که با تعریف این سه در کنار یکدیگر می‌تواند یک رویه‌ای را خلق کند که حافظ حداکثری غایت برنامه‌ریزی فضایی یعنی تحقق منفعت عمومی باشد.

در اینجا رویه منطقی در مفهوم کلاسیک خود، درک و شناخت مطلق مسئله برنامه‌ریزی فضایی نیست؛ بلکه به معنای فراهم کردن ظرفیت تبادل و تعامل آگاهانه میان تمامی ذی‌نفعان برنامه‌ریزی فضایی برای رسیدن به یک توافق آگاهانه بر سر ارزش‌ها و اهدافی است که منفعت عمومی را تعریف می‌کنند. در اینجا منفعت عمومی برخلاف رویکرد کلاسیک تشخیص داده نمی‌شود؛ بلکه بر سر آن، توافق آگاهانه صورت می‌پذیرد و برای آنکه تمامی گروه‌ها از جمله شهروندان عادی، قشرهای محروم و حامیان محیط‌زیست و... بتوانند در فرایند تصمیم‌گیری از حقوق خود دفاع کنند و خواسته‌های خود را آزادانه تر بیان کنند، لازم است فرایند آگاهی‌بخشی به صورت مستمر و شفاف ارائه شود. اگر فرایند تصمیم‌گیری بر مبنای رویه فوق صورت بگیرد، آنگاه می‌توان گفت که معیارها، ملاک‌ها و اهداف تشخیص داده شده، دارای توجیح نظری و عملی بوده و نسبت به سایر دیدگاه‌ها ضمانت بیشتری برای تحقیق و اجرای ایده‌های برنامه‌ریزی فضایی دارد (شکل ۳).

ساخته و با واقعیت هماهنگ کند؛ به عبارتی دیگر، عقلانیت کثرت‌گرا به دنبال کشف راه‌حل‌های مشروع، سیاسی و کارآمد است. این رهیافت در پیشرفته‌ترین صورت فکری خود، عبارت است از آمادگی برای بحث درباره باورهای خود به نحوی نقادانه و تصحیح آن‌ها در پرتو بحث نقادانه با دیگر افکار، یادگیری یکی از اصول عقلانیت انتقادی در فضایی باز برای پذیرش گفتمان نقادی است. در این اندیشه وجود فضای نقادی، به عنوان روش، زمینه‌ساز کسب معرفت جدید است (ساعی، ۱۳۹۲: ۱۸۰).

نکته مدنظر در برنامه‌ریزی عقل‌گرای جدید، توجه به تعارض میان ضمانت تحقق و عملی شدن نظریه‌ها و تصمیم‌های گرفته شده در برنامه‌ریزی فضایی است. رویکردهای پیشین، این مسئله را در چارچوب خود لحاظ نکرده‌اند. این در حالی است که در رویکرد عقلانیت کثرت‌گرا-انتقادی به آن پرداخته می‌شود. این رویکرد معتقد است که حضور حداکثری شهروندان و ذی‌نفعان تعهد عملیاتی برای طرح‌های فضایی به همراه می‌آورد (Friedmann, J, 2011: 83)؛ اما نمی‌توان انتظار داشت که واقعیت برنامه‌ریزی همیشه در یک فضای سالم، مثبت و روبه جلو حرکت کند. وجود تعارض میان منافع عمومی با منافع شخصی، گروهی، سازمانی و جناحی صاحبان قدرت و سرمایه مانع از تحقق بسیاری از اندیشه‌ها و اهداف برنامه‌ریزی فضایی می‌شود؛ به همین دلیل برنامه‌ریزی عقلانیت کثرت‌گرا-انتقادی چارچوب خود را بر پایه سه مفهوم

شکل ۳: ضرورت دستیابی به معیار و ملاک منطقی برای حل تناقض میان نظریه و تحقق پذیری

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۷

بحث و یافته‌های تحقیق

دفاع از عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی

همان‌گونه که اشاره شد، عقلانیت کلاسیک نوعی خردگرایی محض را در برنامه‌ریزی فضایی ترویج می‌دهد که تمایل شدیدی به تحمیل خواست و اراده خود به واقعیت بیرونی دارد. علی‌رغم دستاوردهای گسترده‌ای که این رویکرد در شهرسازی داشت؛ اما باید پذیرفت که این خوانش از عقلانیت منجر به غیردموکراتیک‌سازی فضا، مصرف سوداگرانه آن و بازاری کردن زیست‌بوم‌ها شد. به‌دنبال این موضوع، گروهی از نواندیشان پس‌خردگرا که مدافع رویکرد معرفتی نسبی‌گرایی در برنامه‌ریزی بودند، تمایل زیادی داشتند که نشان دهند، عقلانیت به‌طورکلی در برنامه‌ریزی فضایی به یک کلمهٔ تابو تبدیل شده‌است و شناخت عقلانی را با علم‌گرایی نابه‌جا، فن‌سالاری بیش‌ازحد و تخصیص‌گرایی که به‌دنبال منافع خود است، توصیف کنند (Alexander, E. J, 2000: 245).

نسبی‌گرایان پست‌مدرن، با مطرح کردن نسبی بودن واقعیت سعی کردند ماهیت دستگاه معرفتی عقلانیت کلاسیک را به چالش بکشند و جایگاه ویژه‌ای را برای درک تصورات ذهنی شهروندان در برنامه‌ریزی فضایی قائل شوند؛ اما آن‌ها نتوانستند بین ماهیت عملیاتی برنامه‌ریزی فضایی در دنیای واقعی و ماهیت ذهنی بازیگران آن ارتباط برقرار کنند؛ از این‌رو، آنان با نفی ماهیت عقلانیت به جای رد عقلانیت کلاسیک، دچار یک نوع مغلطهٔ زبانی شدند که ناشی از فهم نادرست از مفهوم عقلانیت بود (Alexander, E. J, 2000). همان‌گونه که نشان داده شد، عقلانیت دارای گونه‌بندی‌های متفاوتی است که عقلانیت کلاسیک تنها یک گونه از آن‌ها به حساب می‌آید. بر این اساس، برای اندیشمندان برنامه‌ریزی فضایی تفکر دربارهٔ مفهوم عقلانیت به‌عنوان یکی از کلیدی‌ترین موضوع‌های دانش خود ضرورت پیدا می‌کند؛ به‌همین دلیل بازگشت

برای پیاده‌سازی برنامه‌ها، همگی جزء فرایند عقلانی محسوب می‌شوند که می‌تواند برنامه‌ریزان را در تعیین اهداف، ارزش‌ها و نتایج موردانتظار از برنامه‌ها کمک کند؛ بنابراین، با توجه به آموزه‌های عقلانیت کثرت‌گرا-انتقادی می‌توان گفت که نفی عقلانیت، مساوی با نفی هرگونه شناخت و درکی برای کنش و تصمیم‌گیری است که نتیجه آن به نسبی‌گرایی در برنامه‌ریزی فضایی منتهی می‌شود که در آن برنامه‌ریزان و ذی‌نفعان هیچ‌گونه معیار و ملاکی برای ارزیابی تصمیمات و کنش‌های برنامه‌ریزی در دست ندارند و بر پایه آن نمی‌توانند به رفتار یا انتخابی دست بزنند.

- گسست معرفتی میان نسبی‌گرایی و برنامه‌ریزی فضایی

عقلانیت کلاسیک با محوریت قراردادن شناخت عقلانی منجر به ورود مفاهیم جدیدی همچون بهینه‌سازی، بیشینه‌سازی و انتخاب عقلانی در برنامه‌ریزی فضایی شد که نتیجه آن حاکمیت نگاه تک‌بعدی به فضا و برخورد ابزارگرایانه با آن شد. در مقابل این دیدگاه، نسبی‌گرایان پست‌مدرن اقدام به نفی شناخت عقلانی کردند و برای تعریف چپستی برنامه‌ریزی فضایی به مفاهیمی چون تجربه زیسته فردی، زندگی روزمره، بازنمایی تصورات ذهنی فرد از فضا- مکان سکونت، گسستگی، نفی دولت، دفاع از نسبی‌گرایی اخلاقی شهروندی و... متوسل شدند. در مفهوم پسامدرنیسم درک شخصی افراد ملاک و معیار برنامه‌ریزی محسوب می‌شود و هرگونه تلاش برای شناخت و مشروعیت‌بخشیدن به کنش‌ها و تصمیم‌ها امری بی‌معنا تلقی می‌شود. نتیجه چنین برداشتی، گسست معرفت‌شناسی میان ماهیت عملیاتی برنامه‌ریزی فضایی با ماهیت انتزاعی نسبی‌گرایی پسامدرنیسم شد. در ابتدا باید اذعان کرد که ماهیت برنامه‌ریزی فضایی تغییر وضع موجود را در نظر می‌گیرد و مسئله معرفت‌شناسی برنامه‌ریزی فضایی چگونگی و نوع این

دوباره به مفهوم عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی اجتناب‌ناپذیر است.

یکی از کلیدی‌ترین سؤال‌هایی که مطرح می‌شود این است که به چه دلیل باید از عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی دفاع کرد؟ از نظر پیروان رویکرد عقلانیت کلاسیک، برنامه‌ریزی فضایی اساساً یک فرایند عقلانی است؛ چراکه هرگونه شناخت، رویه‌سازی فرایند تصمیم‌سازی و کنشی برپایه ظرفیت عقلانی صورت می‌گیرد. شناخت یکی از اولین و مهم‌ترین اصول برنامه‌ریزی فضایی محسوب می‌شود که از سطح فهم و معناکاوی تجربه زیسته فردی و جمعی گرفته تا تفسیر فراروایت‌های زیست‌محیطی همچون گرمایش جهانی را دربر می‌گیرد؛ بنابراین در رویکرد جدید، عقلانیت منبع اولیه برنامه‌ریزان برای شناخت و تفسیر فضاهای جغرافیایی به‌شمار می‌رود که می‌توانند مبتنی بر آن، فرایند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری را انجام داد. همچنین باید اذعان کرد که در برنامه‌ریزی فضایی، شناخت به‌تنهایی مطرح نمی‌شود، بلکه رویه‌سازی فرایند تصمیم‌سازی مطرح می‌شود که به‌عنوان منطق و روش برنامه‌ریزی فضایی به چگونگی رسیدن به یک توافق مشترک، همه‌جانبه و قابل‌قبول را فراهم می‌سازد. فرایند دستیابی به این اهداف تماماً به‌صورت توافقی صورت می‌پذیرد که لازمه آن خرد جمعی است. همچنین تعریف سهم و نقش برنامه‌ریز، سیاست‌مدار، مردم و سایر ذی‌نفعان در نظام برنامه‌ریزی در رویه‌سازی فرایند تصمیم‌سازی می‌گنجد که بر وجود ظرفیت عقلانی تأکید دارد. درضمن باید یادآور شد که در فرایند برنامه‌ریزی اگر هیچ‌گونه معیار و ملاک مورد توافقی وجود نداشته باشد، صحبت کردن از تصمیم‌سازی بی‌معناست.

بررسی قابلیت اجرایی و عملیاتی برنامه‌های فضایی یکی دیگر از ابعاد برنامه‌ریزی فضایی است که در عقلانیت جدید تأکید خاصی بر آن‌ها می‌شود. در نظر گرفتن توان‌ها، امکانات و محدودیت‌های دنیای واقعی

نوین، راه رسیدن به حقیقت برنامه‌ریزی فضایی روشمند است؛ درحالی‌که در پسامدرنیسم، حقیقت وابسته به زمینه‌ها و مفروضات ذهنی افراد است. لازم به ذکر است که امروزه از شدت افراطی، نسبی‌گرایی پسامدرنیسم در برنامه‌ریزی فضایی کاسته شده است و در ترکیب با سایر گفتمان‌های ساختارگرا، پساساختارگرا و رادیکال شکل تعدیل یافته‌تری به خود گرفته است؛ به قدری که از جنبه نسبی‌گرایی خارج شده است و به شکل کثرت‌گرایی در بین برنامه‌ریزان عقل‌گرا مطرح می‌شود.

- مفهوم‌پردازی عقلانیت جدید در برنامه‌ریزی فضایی
به باور برنامه‌ریزان عقلانیت کثرت‌گرا-انتقادی، مفهوم عقلانیت نوین در تعارض با مفهوم اثباتی از عقلانیت (ابزارگرا) است. برنامه‌ریزی فضایی یک امر فردی یا جناحی نیست؛ بلکه به مثابه یک فرایند جمعی، عقلانی و توافقی در ارتباط تنگاتنگ برنامه‌ریز با جامعه شکل می‌گیرد که مبتنی بر اصول عقلانیت کثرت‌گرا-انتقادی اقدام به ساخت تصمیم‌گیری جمعی می‌کند. این اصول شامل ایجاد فضایی انتقادی برای تصمیم‌گیری، مشارکت تمامی گروه‌های ذی‌نفع در تصمیم‌گیری (تأکید بر مردم/ محیط زیست در رأس تصمیم‌گیری)، اعتقاد به ارزش برنامه‌ریزی فضایی «پاسخ‌گویی و مسئولیت‌پذیری»، انعطاف‌پذیری، شفافیت و نظریه‌پردازی مسئله‌محور است.

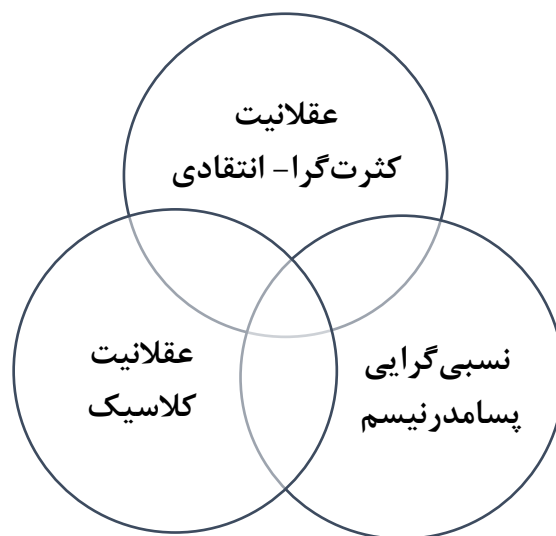
هسته اصلی رهیافت عقلانیت کثرت‌گرا-انتقادی برنامه‌ریزی فضایی، تأکید بر روش‌شناسی انتقادی است. تأکید بر استدلال نقادانه در فضای باز، جست‌وجو برای یافتن خطاهای خود همراه با پذیرش و درس گرفتن از آن‌هاست؛ به عبارتی دیگر عقلانیت-انتقادی، تفاوت‌های جهان بیرونی را پذیرفته و بر مبنای یک روش‌شناسی انتقادی دست به اصلاح خود می‌زند. پیوند این رهیافت با برنامه‌ریزی فضایی می‌تواند پاسخگوی بسیاری از تعارضات نظری درباره عمل برنامه‌ریزی باشد.

تغییر است، نه نفی آن. نسبی‌گرایی، برنامه‌ریزی فضایی را به یک امر ذهنی تقلیل می‌دهد که هر گونه کنش و تصمیم جمعی برای تغییر را سلب می‌کند. چنین حالتی، برنامه‌ریزی فضایی را به یک امر واپس‌گرایانه و منفعل تبدیل می‌کند. این استدلال، به معنای نفی تجربه زیسته توسط هواداران عقلانیت نوین نیست؛ بلکه عقلانیت جدید با پذیرش آن به شکل جمعی، توانسته است میان کرانه افراطی قطعیت عقلانیت کلاسیک و نسبی‌گرایی مطلق پسامدرنیسم، راه میانه‌ای را انتخاب کند و توأم با تفسیر تجربیات زیسته شهروندان به شناخت ساختاری از کنش‌ها و جریان‌های فضایی بپردازد. دومین نقدی که به دیدگاه نسبی‌گرایی پست‌مدرن وارد می‌شود عبارت است از، محدود کردن مقیاس برنامه‌ریزی فضایی به درک شخصی افراد است. این در حالی است که برنامه‌ریزان فضایی نباید از تحلیل مسائل ساختاری و جریان‌های پنهان فضایی غافل شوند.

عقلانیت کثرت‌گرا-انتقادی دارای نگاه انتقادی نسبت به فضای جریان‌هاست و معتقد است آشکارسازی جریان‌های انحصارکننده فضا چه به صورت مادی یا معنوی، نقش مشروعیت‌بخشی به تصمیم‌ها و خواسته‌ها دارد. در اینجا، هرگونه مشروعیتی نیازمند به تزریق آگاهی‌بخشی به افراد درون جامعه خود است. این آگاهی اگر در محیطی باز و عینی صورت نگیرد، تشخیص جهت‌گیری این آگاهی‌ها به دلیل فقدان معیار، غیرممکن است. در اینجا تفاوت دیگری میان عقلانیت کثرت‌گرا-انتقادی با پسامدرنیسم‌ها ظاهر می‌شود و آن این است که از نظر عقلانیت نوین، حقیقت جهان دست‌یافتی و همگانی است و راه کسب آن از طریق آزمون و خطاست؛ به عبارتی دیگر، کسب حقیقت در تلاش مستمر برای کشف مجهولات خود و یافتن پاسخ آن است. در حالی که از نظر پسامدرنیسم‌ها حقیقت نسبی است؛ از این رو می‌توان گفت در عقلانیت

تعبیری انتقادی است؛ به این خاطر که روش آن اعتقاد به انتقاد همه‌جانبه نسبت به امور واقع، شواهد و بنیان‌های نظری خود و دیگران دارد و آن را یک جزء ذاتی برای برنامه‌ریزی فضایی می‌داند. از طرفی کثرت‌گراست؛ چراکه معرفت‌ها، اندیشه‌ها و نظریه‌های مختلف را ارزشمند می‌داند و در نگاه به واقعیت بیرونی، فرهنگ‌ها و اجتماع‌های مختلف را پذیرفته و آن‌ها را در چارچوب تغییرات خود به حساب می‌آورد؛ به عبارتی دیگر، این رویکرد نگرش بده‌وبستانی را بنیان بحث خود قرار می‌دهد. برنامه‌ریزی فضایی برمبنای خردگرایی به‌دنبال ایجاد فضایی باز برای گفت‌وگوی نقادانه است. در این فضا تمامی ذی‌نفعان را به چالش فرامی‌خواند تا مسائل فضایی را از زوایای مختلف ببیند و ابعاد پنهان آن را نشان دهد (شکل ۴).

در این رهیافت برخلاف پیش‌فرض تکنوکرات عقلانیت کلاسیک، مؤثرترین روش برای حل مسائل تعاملی ساختن رویه برنامه‌ریزی فضایی است. چنین فضایی مبتنی بر تبادل دانش و آگاهی بین همه ذی‌نفعان است. در واقع هدف برنامه‌ریزی فضایی کشف، توافق و تحقق منافع عمومی است که برگرفته‌شده از درون جامعه برنامه‌ریزی به‌دست آمده‌باشد. لازمه رسیدن به این مرحله، بلوغ عقلانی افراد جامعه است، این بلوغ در یک فرایند زمان‌بر شکل می‌گیرد و خود را مقید به پذیرش انتقاد آزادانه از اندیشه‌های خویش و دیگران در راستای رسیدن به فهم بهتر از مسائل پیش‌روی برنامه‌ریزی فضایی بکند. در واقع عقلانیت نوین یک روش کثرت‌گرا- انتقادی است که در دل خود توانسته میان دغدغه‌های پسامدرنیسم و روش‌شناسی عقلانی ارتباط ایجاد کند و آن را در واقعیت پیاده کند. این رویکرد به

شکل ۴: الگوی مفهومی همپوشانی دستگاه‌های معرفت‌شناسی برنامه‌ریزی فضایی

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۷

– معناکاوی فضا در عقلانیت جدید

یکی از اصلی‌ترین نقدها به عقلانیت کلاسیک، فقدان به‌کارگیری معناکاوی در تحلیل‌های خود است. از سوی دیگر، معناکاوری نهفته‌شده در نسبی‌گرایی پست‌مدرن به شکل افراطی خود، تنها به بازنمایی فضای جغرافیایی می‌پردازد و این موضوع با ماهیت جمعی و عملی برنامه‌ریزی فضایی در تعارض است. علاوه بر آن، نسبی‌گرایی نسبت به دو جنبه دیگر فضا یعنی عمل فضایی و فضاهای بازنمایی شده، بی‌توجه است. این در حالی است که در عقلانیت نوین، سه‌گانه‌های فضایی لوفور (عمل فضایی، بازنمایی فضا، فضای بازنمایی) در ارتباط با یکدیگر درک می‌شوند (Lefebver, H, 1991). به‌کارگیری این مفهوم از فضا باعث می‌شود که برنامه‌ریزان برای بازنمایی فضا دست به معناکاوی از فضا بزنند. از سوی دیگر، این خوانش از فضا، فهم بهتری از ارتباط میان خواسته‌ها، رفتارها و کنش‌های فردی، گروهی و ساختاری در ارتباط با یکدیگر فراهم می‌آورد. معناکاوی فضا در عقلانیت نوین در سه سطح فردی، جمعی و فراجمعی مطرح می‌شود که در برابر فضای ذهنی نسبی‌گرایی پسامدرنیسم قرار می‌گیرد. شاید بتوان گفت این سه فضا در فضای رابطه‌ای هاروی قرار می‌گیرند که مبتنی بر تفسیر و درک کنش‌های اجتماعی حاصل از ادراکات افراد است. فضای فردی دربرگیرنده تجربه‌های حسی و زیبایی‌شناختی است که در شکل‌دهی به ارزش‌ها و ادراک مؤثر است. مسئله‌ای که در اینجا مطرح می‌شود این است که چگونه فضای فردی در برنامه‌ریزی فضایی که یک عمل جمعی است، جای می‌گیرد؟ باید گفت که برخلاف معرفت نسبی‌گرایی، فضای فردی که در عقلانیت نوین مطرح می‌شود، به‌صورت تک و منفرد معنایی ندارد؛ بلکه باید این فضا را در ارتباط با سایر فضاهای ذهنی افراد بازنمایی کرد.

به این صورت که خواسته‌ها و ذهنیات فردی در ارتباط با محدودیت‌های کنش سایر افراد، گروه‌ها و سازمان‌های فضایی- نهادی معناکاوی می‌شود. سطح دوم، فضای جمعی نامیده می‌شود که در آن به فهم و درک معنای کنش جمعی در فضا توجه می‌شود. در اینجا، به‌فهم‌درآوردن رفتارها، خواسته‌ها و اراده گروه‌ها، جناح‌ها، اقوام و سازمان‌هایی که به‌صورت جمعی عمل می‌کنند، اهمیت پیدا می‌کند. در این سطح، تفسیر و معناکاوی این قبیل رفتارهای فضایی مدنظر است. برنامه‌ریزی فضایی در این سطح راهی برای رسیدن به پروژه کثرت‌گرایی محسوب می‌شود که در آن روش‌های متنوع و جدیدی برای گفت‌وگو و تعامل برای رسیدن به فهم مشترک از اهداف و ارزش‌های برنامه‌ریزی است. شناخت فضای جمعی در ارتباط تعاملی با سایر فضاهای دیگر درک می‌شود. تفاوت فضای جمعی با فضای فردی در این است که محدودیت‌های فضای فردی در برابر فضای جمعی تفسیر می‌شود که در آن ماهیت حسی‌بودن تجسم جسمانی از فضا مورد تأکید قرار گرفته‌است. همچنین فضا به‌صورت فراروایت‌هایی در برنامه‌ریزی مطرح می‌شود که نام آن فضای فراجمعی گذاشته شده‌است؛ چراکه در آن ملاحظاتی فراتر از ذهنیات و خواسته‌های افراد در نظر گرفته می‌شود که از اهمیت فراجمعی برخوردار است؛ به‌عبارتی دیگر، سرنوشت جوامع برنامه‌ریزی به آن گره‌خورده‌است؛ همچون مسائل زیست‌محیطی که به یک معضل فراجمعی تبدیل شده و آینده جامعه برنامه‌ریزی وابسته به آن است. تحلیل این فضا در ارتباط با فضای فردی و جمعی است؛ از این‌رو برای برنامه‌ریزی فضایی لحاظ کردن این سه نوع فضا در برابر فضای ذهنی افراد اهمیت بسیار زیادی دارد.

- منفعت عمومی توافقی، جهش رویکردی در معرفت‌شناسی برنامه‌ریزی فضایی

یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های اندیشمندان برنامه‌ریزی چگونگی رسیدن به منفعت عمومی در برنامه‌ریزی فضایی است. رویکرد کلاسیک با تکیه بر نظریات برنامه‌ریزان سعی در رسیدن به منفعت عمومی داشت. این در حالی که رویکرد جدید، منفعت عمومی را به صورت توافقی مطرح می‌کند. در واقع منظور از منفعت عمومی فراهم آوردن یک‌سری شرایط اقتصادی برای شهر نیست؛ بلکه یک وضعیتی را نشان می‌دهد که مبتنی بر خواسته تمامی ذی‌نفعان و بازیگران برنامه‌ریزی فضایی طراحی می‌شود. بدینسان استنباط می‌شود، با تحقق یک‌سری شرایط می‌توان درباره منفعت عمومی صحبت کرد؛ اما قبل از هر گونه گفت‌وگو و صحبتی، نیاز به معیار و ملاک منطقی دارد که بتوان آن را در یک چارچوب علمی مورد ارزیابی قرار داد. پذیرش اصل عینیت می‌تواند به ما در رسیدن به ملاک‌ها کمک کند؛ به عبارتی دیگر زمانی که از منفعت عمومی صحبت می‌شود منظور منفعت و خواست تمامی ذی‌نفعان است که در فرایند سهم‌خواهی درون برنامه‌ها مشارکت کنند؛ از این رو باید همه افراد قابلیت آن را داشته باشند که بتوانند درباره اهداف برنامه‌ریزی صحبت کنند و از منافع خود دفاع کنند. در اینجا است که ذهنیت‌گرایی پست‌مدرن‌ها به دلیل پذیرش درک شخصی نمی‌تواند وارد عمل شود و اولین اصل برنامه‌ریزی فضایی یعنی توافق بر سر منفعت عمومی امکان‌پذیر نمی‌شود. عقلانیت کثرت‌گرا-انتقادی برای رسیدن به این اصل، موضوع عینیت با درک‌همگانی را مطرح می‌کند. عینیت با به دست آوردن معیارها از طریق رویه‌سازی فوق، حافظ منفعت عمومی در برنامه‌ها می‌شود. در اینجا یک تعارض معرفت‌شناختی دیگر با نسبی‌گرهای پست‌مدرن‌ها

ظاهر می‌شود که عقلانیت کثرت‌گرا-انتقادی معتقد به معیارسازی است؛ در حالی که پست‌مدرن‌ها بنا بر پیش‌فرض نسبی‌گرایی خود، هرگونه معیارسازی را نفی می‌کند؛ به عبارتی دیگر نسبی‌گرایی معرفتی پست‌مدرن، برنامه‌ریزان را از هرگونه شناخت جمعی باز می‌دارد. بر این اساس، باید این تناقض را مطرح کرد که چگونه می‌توان با نفی شناخت جمعی در برنامه‌ها می‌توان مدعی تحقق منفعت عمومی بود؟ در دیدگاه عقلانیت جدید، اگر پذیرفته شود که اهداف برنامه‌ها باید عینی شود؛ به این معناست که افراد با زمینه‌های مختلف می‌توانند به درک همگانی از مسائل برسند. آنگاه در مواجهه با تفاوت‌های انسانی و محیطی این رویکرد تفاوت‌های اجتماعی-فرهنگی پذیرفته و در تلاش است با گردهم‌آوردن همه آن‌ها حول یک مسئله اقدام به شناخت و ارائه راه‌حل‌های جدیدی کند. با تحقیق چنین شرایطی آنگاه می‌توان گفت که عقلانیت نوین یکی از بهترین راه‌ها برای پاسخ‌گویی به دغدغه‌های برنامه‌ریزی فضایی است.

تجزیه و تحلیل

با مطالعه‌ای که صورت گرفت، می‌توان به مقایسه اصول کلی دستگاه‌های معرفت‌شناسی برنامه‌ریزی فضایی پرداخت. بر این اساس، تجزیه و تحلیل یافته‌ها نشان می‌دهد که هستی‌شناسی برنامه‌ریزی فضایی از عینیت‌گرایی و ذهنیت‌گرایی افراطی به دیدگاه متعادل‌تری حرکت کرده است که تلاش می‌کند خود را به واقعیت نزدیک کند. معرفت‌شناسی که بر این هستی حاکم است مبتنی بر کثرت‌گرایی منبع شناخت است که مهم‌ترین آن‌ها خرد عمومی است و همان و از جزمی‌گرایی و انحصار خرد دوری می‌کند. به همین دلیل روش‌شناسی برنامه‌ریزی فضایی به صورت تعاملی شکل می‌گیرد.

محیط زیست و سایر ذی نفعانی که در فرایند برنامه ریزی فضایی درگیر هستند.

عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی برخلاف نسبی‌گرایی پسامدرنیسم، ماهیت جمعی برنامه ریزی فضایی را حفظ کرده و دغدغه خود را تحقق منفعت عمومی به سبک توافقی قرار داده است. ماهیت توافقی، شکل خاصی از برنامه ریزی فضای دموکراتیک را نشان می‌دهد که با مشارکت و تصمیم‌گیری مستمر بازیگران باعث تقویت جنبه پراگماتیسمی برنامه ریزی فضایی به شکل تعاملی میان بازیگران فضا برای رسیدن به آرمان، اهداف و ارزش‌های توافقی، شده است؛ این موضوع حکایت از آن دارد که این رویکرد علاوه بر آنکه تواسه میان نظریه و عمل برنامه ریزی فضایی ارتباط ایجاد کند و در دام واپس‌گرایی نسبی‌گرایی پسامدرنیسم نیفتد، تواسه بر کاستی‌های زبان فنی فائق آمده و چارچوب مناسبی از زبان عرفی در قالب علمی طراحی کند و زمینه تغییر آگاهانه و سازگار با فضای برنامه ریزی را فراهم کند (جدول ۱).

کاستی‌های تحلیل ساختاری و فردگرا از درک فضا باعث شده برنامه ریزی فضایی به تحلیل چندساحتی از فضا رویبورد. این سبک از تحلیل نوعی شناخت رابطه‌ای از فضا را ایجاد کرده که مرزبندی‌هایی را که دو رویکرد عقلانیت کلاسیک و نسبی‌گرایی پسامدرنیسم میان فضای کالبدی و فضای ادراکی قرار می‌دادند، برداشته و تواسه فضای کالبدی را با فضای ذهنی و اجتماعی در هم پیچیده و مطالعه کند. به این معنا که ذهنیت و ادراک افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها در مکان، کنش‌هایی را به نمایش می‌گذارد که تفسیر و تحلیل آن‌ها در مقیاس‌های فردی، جمعی و فراجمعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این برداشت از فضا تواسه پیوند عمیقی میان فضای ذهنی و عینی ایجاد کند و به برنامه ریزان فضایی کمک کند تا بتوانند کلیدی‌ترین مفاهیم عقلانیت جدید همچون تعامل، تبادل، آگاهانه، مشارکت حداکثری ذی نفعان را در طرح‌ها جستجو کنند. لازم به ذکر است، بازیگران این فضا همگی کسانی هستند که در برنامه ریزی فضایی ذی نفع محسوب می‌شوند؛ همچون مردم، حامیان

جدول ۱: مقایسه دستگاه‌های معرفت‌شناسی برنامه‌ریزی فضایی

دستگاه‌های برنامه‌ریزی فضایی	معیارها	عقلانیت کلاسیک	نسبی‌گرا پسامدرنیسم	عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی
هستی‌شناسی	واقعییت عینی (مطلق)	واقعییت نسبی (ذهنی)	تلاش آگاهانه و مستمر برای نزدیکی به واقعییت	عقلانیت کثرت‌گرا
معرفت‌شناسی	عقلانیت محض	نسبی	عقلانیت کثرت‌گرا	تعاملی
روش‌شناسی	تبیین عینی (بیرونی) فضا	معناکاوی ادراکات و روحيات شخصی افراد	کشف احساسات و زیبایی‌شناختی شهروندان	فراهم‌کردن ظرفیت تعامل و تبادل آگاهانه میان تمامی ذی‌نفعان
استراتژی	انتخاب بهینه‌ترین گزینه	آمیختگی برنامه‌ریزی فضایی به ارزش‌های شخصی	برای ارزش‌زدایی	ظرفیت‌سازی حداکثری برای به حداقل رساندن ارزش‌ها در برنامه‌ریزی/ تلاش برای ارزش‌زدایی
فراغت ارزشی	استقلال برنامه‌ریزی فضایی از ارزش‌های شخصی	فضای تفسیری	فضای رابطه‌ای (در مقیاس‌های فردی، جمعی و فراجمعی)	چندساحتی (ترکیبی از ذهنیات فردی- جمعی و کارکردهای ساختاری فضا)
فضا	فضای دکارتی و اقلیدوسی	فردگرا	مردم، حامیان محیط‌زیست و سایر ذی‌نفعان	ظرفیت‌سازی تبادل و تعامل، آگاهانه، مشارکت حداکثری ذی‌نفعان برای رسیدن به توافق
واحد تحلیل	ساختارگرا	فرد	توافق بر سر منفعت عمومی	تعاملی/ رفت و برگشتی
بازیگران	برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران	تجربه زیسته، زندگی روزمره، بازنمایی تجربیات شهروندان از فضا- مکان سکونت، گسستگی، نفی دولت، نسبی‌گرایی اخلاق شهروندی	فهم و درک زندگی روزمره	تغییر آگاهانه فضا براساس توافق به‌دست‌آمده
مفاهیم کلیدی	بهینه‌سازی، بیشینه‌سازی، ابزارگرا، حسابگر، انتخاب عقلانی	بازنمایی تجربیات ذهنی افراد در فضا- مکان زندگی روزمره	برنامه‌ریزی واپس‌گرا	برنامه‌ریزی دموکراتیک
دغدغه	انتخاب عقلانی	فردمحور	عرفی (عامه)، برنامه‌ریزی تحدید حدود/ تجمید از تفاوت‌ها	تلفیق فنی و عرفی (زبان فراگیر)/ برنامه‌ریزی با مردم
رویکرد	از بالا به پایین	فهم و درک زندگی روزمره	برنامه‌ریزی واپس‌گرا	تلفیق فنی و عرفی (زبان فراگیر)/ برنامه‌ریزی با مردم
هدف	کنترل و پیش‌بینی فضا	فهم و درک زندگی روزمره	برنامه‌ریزی واپس‌گرا	تلفیق فنی و عرفی (زبان فراگیر)/ برنامه‌ریزی با مردم
ماهیت	برنامه‌ریزی تکنوکرات	فهم و درک زندگی روزمره	برنامه‌ریزی واپس‌گرا	تلفیق فنی و عرفی (زبان فراگیر)/ برنامه‌ریزی با مردم
زبان	فنی (دستوری)/ برنامه‌ریز تکنسین/ برنامه‌ریزی بر مردم	فهم و درک زندگی روزمره	برنامه‌ریزی واپس‌گرا	تلفیق فنی و عرفی (زبان فراگیر)/ برنامه‌ریزی با مردم

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

نتیجه

اگر برنامه‌ریزی فضایی برآیند رابطه بین نظریه و عمل در فضای جغرافیایی دانسته شود، آنگاه مباحث معرفت‌شناختی از جایگاه ویژه‌ای برای تحلیل چگونگی اندیشه و عمل کردن با این فضا پیدا می‌کند. امروزه تعارضات موجود میان رویکردهای معرفتی که نسبت به برنامه‌ریزی فضایی مطرح است، باعث شده برنامه‌ریزی فضایی به یک مفهوم پیچیده و درعین حال چالش‌برانگیز تبدیل شود. عقل‌گرایی، یکی از این چالش‌هاست که برنامه‌ریزان امروزی خواه‌ناخواه باید موضع خود را نسبت به آن مشخص کنند. بر این مبنای هدف از انجام این مقاله تفسیر عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی در برنامه‌ریزی فضایی بوده‌است. برای رسیدن به هدف مقاله، فرایندی از مفهوم‌پردازی عقلانیت در برنامه‌ریزی

فضایی و تحلیل انتقادی رویکردهای معرفتی آغاز شده و به مقایسه تطبیقی از آن‌ها منتهی شده‌است. مطابق با واکاوی نظری به‌دست‌آمده از تحقیق نشان می‌دهد که عقلانیت در برنامه‌ریزی از مفهوم دکارتی خود فاصله گرفته و به معنای گفتمان آگاهانه نزدیک شده‌است. همچنین مطابق با تحلیل‌های صورت‌پذیرفته، مشخص شد که عقلانیت کلاسیک شکلی از برنامه‌ریزی را بر فضا تحمیل می‌کند که در آن فضای زیست جغرافیایی را به ابزاری در دست برنامه‌ریزان و سیاست‌مداران برای بهینه‌سازی و بیشینه‌سازی اهداف ازپیش‌تعیین‌شده، تبدیل می‌کند. کالبد انگاری فضای زیست شهروندان، نوعی خردگریزی در برنامه‌ریزی فضایی ایجاد می‌کند که این عمل به‌دست نسبی‌گرایی پسامدرنیسم آغاز شد. تأکید بر دریافت‌های ذهنی

قدردانی

روشنایی بخشی این پژوهش وامدار راهنمایی اندیشمندانی چون دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، دکتر علی ساعی و دکتر کاظم برهانی بوده‌است که مسیر پربار و پویای پژوهش را بر ما هموار ساختند. از آنجایی که هیچ پژوهشی عاری از نقد نیست، تمامی نقدها و ایرادات بر عهده نویسندگان مقاله است. امیدواریم این مقاله توانسته باشد ذهن‌های اندیشمندان را وادار به تفکر انتقادی کرده و ما را از انتقادات ارزشمند خود بهره‌مند سازند.

منابع

- اجلالی و همکاران (۱۳۹۰) نظریه برنامه‌ریزی: دیدگاه‌های سنتی و جدید، تهران. نشر آگه.
<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/2534306>
- افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین (۱۳۹۳) مدیریت توسعه روستایی (بنیان‌های نظری)، تهران. انتشارات سمت.
<http://iranbuybook.com/9789645305848>
- بیورگارد، رابرت ای (۱۳۸۸) میان مدرنیته و پسا مدرن: وضعیت مبهم برنامه‌ریزی در ایالت متحده آمریکا، نشر شده در کتاب کمپل، ۱ و فاینشتاین (همان) نظریه‌های برنامه‌ریزی (سده بیستم). ترجمه عارف اقوامی مقدم. تهران، نشر آذرخش.
<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1691487>
- داداشپور، هاشم؛ مجتبی رفیعیان؛ محمدرضا حق‌جو (۱۳۹۷). بایستگی به‌کارگیری مفهوم عقلانیت در برنامه‌ریزی فضایی راهبردی، فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا. دوره بیست و دوم، شماره ۱. بهار ۱۳۹۷.
<http://hsm.sp.modares.ac.ir/article-21-14015-fa.html>
- رامشت، محمدحسین و همکاران (۱۳۹۶). نسبی‌گرایی در ژئومورفولوژی، پژوهش‌های جغرافیای طبیعی. دوره ۴۹، شماره ۱. بهار ۱۳۹۶، صفحات ۲۰-۱.
https://journals.ut.ac.ir/article_61576.html
- ساعی، علی (۱۳۹۲) عقلانیت دانش علمی روش‌شناسی انتقادی، تهران. نشر آگه.
<https://www.iranketab.ir/book/18793-scientific-knowledge>

شهروندان و بازنمایی تجربیات ذهنی افراد در فضا- مکان زندگی روزمره، نوعی فردگرایی افراطی به فضای برنامه‌ریزی تحمیل می‌کند که در آن تفکر و اندیشه پیرامون تصمیمات جمعی بازمی‌دارد. نسبی‌گرایی با نفی خردگرایی از ظرفیت استدلالی، توافقی و پراگماتیسمی برنامه‌ریزی فضایی کاسته و آن را به یک امر ذهنی تقلیل می‌دهد. رویکرد عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی معرفتی برای برنامه‌ریزی فضایی معرفی می‌کند که در آن خردگرایی معادل وجود ظرفیت گفتمانی در فضای دموکراتیک برای به‌فهم‌درآوردن صداهای متکثر در یک جغرافیای مشخص، در جهت رسیدن به توافق مشترک از اهداف و حرکت بر مبنای آن است. وجود ظرفیت برای مبادله نقطه‌نظرات ذی‌نفعان برنامه‌ریزی فضایی و حق‌خواهی و پاسخگویی در یک فضای امن و باز، فرایند رسیدن به یک توافق منطقی بر سر منفعت عمومی را تضمین می‌بخشد؛ هر چند که در طول تاریخ برنامه‌ریزی، منافع شخصی افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها ضمانت تحقیق منفعت عمومی را به خطر انداخته‌اند؛ اما ظرفیت‌سازی برنامه‌ریزی کثرت‌گرا-انتقادی در کنار نهادینه‌سازی حقوقی و قانونی آن می‌تواند بسیاری از مشکلات این مسیر را هموار سازد. مطالعه ادبیات جهانی معرفت‌شناسی برنامه‌ریزی فضایی نشان می‌دهد، با اینکه مطالعات اخیر بر عقلانیت در برنامه‌ریزی تأکید کرده‌اند، ولی در تحقیق حاضر تأکید بیشتری بر تحلیل انتقادی نسبی‌گرایی پسا مدرنیسم و مقایسه رویکردهای خردگرا و ضدخردگرایی در برنامه‌ریزی فضایی بوده است. درنهایت باید اذعان کرد که عقلانیت کثرت‌گرا- انتقادی شیوه تفکر است که توانسته ضعف‌های عقلانیت کلاسیک را رفع کند و گفتمان جدیدی از عقلانیت ارائه دهد؛ همچنین معناکاوی نسبی‌گرایی پسا مدرنیسم را در چارچوب عقلانی روشمند ساخته و با واقعیت برنامه‌ریزی فضایی هماهنگ کند.

- Buttner, A. and Wallin, L. 1999. Nature and Identity in Cross-Cultural Perspective. Dordrecht: Kluwer.
<https://www.springer.com/gp/book/9780792356516>
- Buttner, A., S. Brunn and U. Wardenga. 2000. Text and image: Social construction of regional knowledges. Leipzig: Inst. für Länderkunde.
<https://philpapers.org/rec/BUTTAI>
- Combrink, A. (2010) Cognitive Development in planning Theory, Dissertation submitted in fulfilment of the requirements for the degree Master of Artium at the Potchefstroom Campus of the north-West University, Supervisor Prof L. Van Rensburg.
https://dspace.nwu.ac.za/bitstream/handle/10394/4564/Combrink_A.pdf;sequence=2
- Cresswell, Tim, 2004. Place: A Short Introduction. London: Blackwell.
<https://www.wiley.com/en-ir/Place:+A+Short+Introduction-p-9781118725443>
- Derek Gregory (1994). Geographical imaginations, Wiley-Blackwell; 1 edition (February 7, 1994). ISBN-10: 0631183310
https://www.abebooks.com/products/isbn/9780631183310/30589718056&cm_sp=snippet_-srp1_-PLP1
- Eisen, A (1978) "The Meaning and Confusion of Weberian Rationality", The British Journal of Sociology, vol 29 (1), (doi: 10.2307/589219)
<https://www.jstor.org/stable/589219?seq=1>
- Eisner, E., (2006). Does Art Based Research Have a Future? Studies in Art Education. Journal of Issues & Research. 48(1). <https://eric.ed.gov/?id=EJ767098>
- Evans, E, Marco Juz, Susan Sandbeck, Kate Theobald (2013) Steady City Administration, translated by Gholamreza Kazemian and Khedr Faraji Rad, Parham Naghs Publications. [In Persian] <https://www.fadakbook.ir/product/4238>
- Fainstein, S. S. (2010). The just city. Ithaca, NY: Cornell University Press, ISBN: 0801446554.
<https://doi.org/10.1007/s10901-011-9243-8>
- Faludi, A (1987). A Decision-Centered view of Environmental planning, Oxford, Pergamon Press.
<https://doi.org/10.1007/s10901-011-9243-8>
- فریدمن، جان (۱۳۸۸). الگوی نا-اقلیدسی در برنامه‌ریزی، در کتاب کمپل، ا و فاینشتاین (۱۳۸۸) نظریه‌های برنامه‌ریزی (سده بیستم). ترجمه عارف اقوامی مقدم. تهران. نشر آذرخش.
<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1691487>
- کاپلستون، فدریک چارلز (۱۳۸۶). تاریخ فلسفه: از دکارت تا لایب‌نیتز، جلد ۴. ترجمه غلامرضا اعوانی. شرکت انتشارات علمی فرهنگی.
<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/542980>
- کمپل، ا و فاینشتاین (۱۳۸۸) نظریه‌های برنامه‌ریزی (سده بیستم)، ترجمه عارف اقوامی مقدم. تهران. نشر آذرخش.
<https://saneibook.com/Products/%281%29-44896>
- مانهایم، کارل (۱۳۸۵). دموکراتیک‌شدن فرهنگ، ترجمه پرویز اجلالی. تهران، نشر نی.
<https://nashrenay.com/content/%D8%AF%D9%85%D9%88%DA%A9%D8%B1%D8%A7%D8%AA%DB%8C%DA%A9-%D8%B4%D8%AF%D9%86-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%DA%AF/>
- هیلی پتسی (۱۳۸۸). برنامه‌ریزی مذاکره‌ای، چرخش ارتباطی در نظریه برنامه‌ریزی، فصل ۱۲ کتاب کمپل، ا و فاینشتاین (۱۳۸۸) نظریه‌های برنامه‌ریزی (سده بیستم). ترجمه عارف اقوامی مقدم. تهران. نشر آذرخش. صفحات ۴۰۵-۳۷۱.
<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1691487>
- Alexander. R. Ernest (2000) Rationality Revisited: Planning Paradigms in a Post-Postmodernist Perspective, 3 Journal of Planning Education and Research 2000 19: 242.
<https://doi.org/10.1177%2F0739456X0001900303>
- Allmandinger, Philip (2017) Planning Theory (planning, Environment, Cities), 3rd Edition, Palgrave. <https://pwb02mw.press.jhu.edu/title/geography-and-human-spirit>
- Buttner, A. 1976. Grasping the dynamism of lifeworld' Annals of the Association of American Geographers 66: 277-292.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1976.tb01090.x>
- Buttner, A. 1994. Geography and the Human Spirit. The Johns Hopkins University Press.
<https://pwb02mw.press.jhu.edu/title/geography-and-human-spirit>

- Massey, Doreen (1997). A Global Sense of Place, In T. Barnes and D. Gregory, eds., *Reading Human Geography* (PP.315-23). London: Arnold. http://banmarchive.org.uk/collections/mt/pdf/91_06_24.pdf
- Moroni, Stefano (2004). Towards a Reconstruction of the public interest criterion, *Planning Theory*, Vol 3(2): 151-171, Sage. <https://doi.org/10.1177/1473095204044779>
- Mosterín, Jesús (2008). *Lo mejor posible: Racionalidad y acción humana*. Madrid: Alianza Editorial, 2008. 318 pp. isbn: 978-84-206-8206-8. <https://www.libreriatrama.com/es/libro/lo-mejor-posible-151366>
- Paris, Chris (1982). *Critical Readings in Planning Theory*, Pergamon Press Oxford. <http://www.booksprice.com/9781483114125>
- Popper, K. R (2012) *The Logic of Scientific Discoveries*, translated by Hossein Kamali, Tehran, Scientific and Cultural Publishing Company. [In Persian] https://rayabook.net/index.php/?option=com_hikashop&ctrl=product&task=show&cid=10834
- Relph Edward, C (2008). A Pragmatic Sense of Place” in *Making Sense of Place*, eds. F. Vanclay, et al, Australian National Museum. https://www.academia.edu/35463917/A_Pragmatic_Sense_of_Place
- Relph Edward, C (2008). *Place and Placelessness*, London: Pion Ltd; UK ed. edition (First published 1976), ISBN-13: 978-0850861761. <https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/place-and-placelessness/book249276>
- Relph Edward, C (2015). Place and Connection” in *The Intelligence of Place: Topographies and Poetics*, ed. J. Malpas, Bloomsbury Academic. <https://www.bookdepository.com/Intelligence-Place-Jeff-Malpas/9781350036338>
- Rosenberg, Alex (2013), *Philosophy of Science: A Contemporary introduction*, Third edition published 2012 by Routledge. ISBN: 978-0-415-89176-9 (hbk) <https://philpapers.org/rec/ROSPOS-7>
- Schubeler, Peter (2013). *Planning for Participation? Reflections on Infrastructure Development Projects in Urban Indonesia*. disp- *The Planning Review*. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2011.05.006>
- Forester, J. (1987) ‘Critical theory and planning practice’, in Forester, J. (ed.) *Critical Theory and Public Life*. Cambridge, MA: MIT Press, 202–30. <https://doi.org/10.1080/01944368008977043>
- Forester, John (1984) *Bounded Rationality and the Politics of Muddling*, *Public Administration Review*, Vol 44 (1), (doi: 10.2307/975658). <https://www.jstor.org/stable/975658?seq=1>
- Friedmann, John (2011) *Insurgencies: Essays in Planning Theory*, London and New York: Routledge, ISBN 978-0-415-78152-7. https://www.researchgate.net/publication/263406066_Insurgencies_Essay_in_Planning_Theory
- Habermas, Jürgen (1998) *Truth and Justification*, publisher Wily. ISBN: 978-0-745-69500-6. <https://www.wiley.com/en-ir/Truth+and+Justification-p-9780745695006>
- Healey, P. (1993). *Planning Through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory*’, in F. Fischer and J. Forester (eds), *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning* (London: University College London). <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2008.05.020>
- Healy, S (2009). *Toward an epistemology of public participation*. *Journal of Environmental Management*, 90 (4), 1644-1654. doi: 10. 1016/j. jenvman. 2008.05.020. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2008.05.020>
- Hillier, J (2010). Introduction. In J. Hillier & P. Healey (2016). *The Ashgate research companion to planning theory: Conceptual challenges for spatial planning* (PP.1-34). Farnham & Burlington, VT: Ashgate. <https://doi.org/10.4324/9781315279251>
- Hopkins, Lewis. D (2001). *Urban development: The Logic of Making plans*, Island Press, ISBN: 1559638532. <https://www.twirpx.com/file/1631139/> <https://www.springer.com/gp/book/9780792356516>
- Lefebvre, Henri (1991). *The production of space*, Vol.142, Blackwell: Oxford. https://monoskop.org/images/7/75/Lefebvre_Henri_The_Production_of_Space.pdf
- Massey, D (2005). *For Space*, Sage, London. <https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/for-space/book227109>

- Thorpe, Amelia (2017). Rethinking participation, Rethinking planning, *Planning Theory & Practice*, 18:4,566-82,DOI:10.1080/14649357.2017.1371788. <https://ssrn.com/abstract=3071561>
- Thrift N(2007). *Non-Representational Theory*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203946565>
- Thrift N and May J (eds.) (2001) *Timespace: Geographies of Temporality*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203360675>
- Tuan, Yi-Fu (1976). *Humanistic Geography*. *Annals of the Association of American Geographers*. 66. PP. 266-276. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1976.tb01089.x>
- Tuan, Yi-Fu (1979). Space and place: Humanistic representative, in Gale and G. Olsson (eds.), *Philosophy in geography*, 387- 427. http://apcg.uoregon.edu/amarcus/geog620/Readings/Tuan_1979_space-place.pdf
- Tuan, Yi-Fu (1991). *Language and the Making of Place: A Narrative-Descriptive Approach*. *Annals of the Association of American Geographers*. 81. PP.684-696. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1991.tb01715.x>
- Tuan, Yi-Fu (1996). *Cosmos and Hearth: A Cosmopolite's Perspective*. Minneapolis: University of Minnesota Press. <https://www.upress.umn.edu/book-division/books/cosmos-and-hearth>
- Tuan, Yi-Fu (2004) *Place, Art, and Self*. University of Virginia Press, Santa Fe, NM, in association with Columbia College, Chicago, IL. ISBN 1-930066-24-4. <https://www.amazon.com/Place-Art-Self-Yi-Fu-Tuan/dp/1930066244?tag=askcomdelta-20>
- Tuan, Yi-Fu (2013). *Romantic Geography: In Search of the Sublime Landscape*. University of Wisconsin Press, Madison, WI. ISBN 978-0-299-29680-3. <https://www.goodreads.com/book/show/17885385-romantic-geography>
- Tuan, Yi-Fu, (1974). *Topophilia: A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall. <https://trove.nla.gov.au/version/45411656>
- Wilber, k. (1998). *The marriage of science and soul: Integrating science and religion*. Random House. <http://www.shamogoloparvaneh.com/Wilber.%20Ken%20-20Marriage%20Of%20Sense%20&%20Soul.pdf>
- Seamon, David (1979). *A Geography of the Lifeworld: Movement, Rest, and Encounter*. NY: St. Martin's. https://www.academia.edu/215390/A_GEOGRAPHY_OF_THE_LIFEWORLD_1979
- Seamon, David (2004). In Tom Mels, ed., *Grasping the Dynamism of Urban Place: Contributions from the Work of Christopher Alexander, Bill Hillier, and Daniel Kemmis*. In Tom Mels, ed., *Reanimating Places* (pp. 123-45). Burlington, Vt: Ashgate. <https://www.jstor.org/stable/2562470?seq=1>
- Seamon, David(2000).A Way of Seeing People and Place: Phenomenology in Environment Behavior Research. In S. Wapner, J. Demick, T. Yamamoto, and H. Minami, eds., *Theoretical Perspectives in Environment-Behavior Research* (PP.157-78). New York: Plenum. <https://www.powersofplace.com/pdfs/Way-of-Seeing-People-and-Place.pdf>
- Simon. Herbert. A (1945). *Administrative Behavior*, New York: Free Press. <https://www.amazon.com/Administrative-Behavior-4th-Herbert-Simon/dp/0684835827?tag=askcomdelta-20>
- Soja, Edward (1989). *Postmodern geographies: The reassertion pf space in critical social theory*, Verso London. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446213742.n16>
- Soja, Edward (2000). *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*. Oxford: Basil Blackwell. <https://www.wiley.com/en-us/Postmetropolis:+Critical+Studies+of+Cities+and+Regions-p-9781577180012>
- Soja, Edward(1980).The Socio-Spatial Dialectic, *Annals of the Association of American Geographers*,Vol.70, No. 2, PP.207-225. <https://www.jstor.org/stable/2562950?seq=1>
- Stroker, R. (2010). *Establishing a rational planning process*. Silver Spring, MD: Center for Effective Public Policy. Taylor, M. (2007). https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&scioq=Establishing+a+Rational+Planning+Process&q=Establishing+a+Rational+Planning+Process&oq=
- Community participation in the real world: Opportunities and pitfalls in new governance spaces. *Urban Studies*, 44(2), 297-317. doi:10.1080/00420980601074987. <https://doi.org/10.1080%2F00420980601074987>
- Taylor, N (1998). *Urban Planning Theory Since 1945*, Publisher: SAGE Publications, 1998. ISBN: 0761960937. <https://www.barnesandnoble.com/w/urban-planning-theory-since-1945-nigel-taylor/1100512982>